

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

Katedra společenských věd

Diplomová práce

Bc. Barbora Láholová

Pojetí člověka a společnosti v dílech Ericha Fromma

Olomouc 2018

vedoucí práce: PhDr. Petr Zima, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací, pod vedením svého vedoucího diplomové práce.

V Olomouci dne 20. 4. 2018

.....

Děkuji vedoucímu diplomové práce PhDr. Petru Zimovi, Ph.D., za odborné vedení práce, poskytování cenných rad a materiálových podkladů k práci.

Obsah:

Úvod:	6
1 Život a dílo Ericha Fromma	7
1.1. Život Ericha Fromma	7
1.2. Dílo Ericha Fromma	9
2 Frommovo chápání společnosti	10
2.1. Rozpor mezi moderním být a mít	10
2.2. Rozpory v praktických příkladech	11
2.2.1. Vzpomínání	11
2.2.2. Styk v rozhovoru	12
2.2.3. Uplatňování autority	13
2.2.4. Láska	15
2.2.5. Víra	15
2.3. Nový člověk a nová společnost	16
2.3.1. Sociální charakter	16
2.3.2. Nový člověk a jeho rysy	17
2.3.3. Hlavní vlastnosti nové společnosti	18
3 Aspekty svobody moderního člověka	22
3.1. Mechanismy úniku	23
3.1.1. Autoritářství	24
3.1.2. Destruktivita	26
3.1.3. Konformita automatů	27
4 Lidská existence	28
4.1. Lidská přirozenost	28
4.2. Osobnost, temperament a lidský charakter	29
4.2.2. Neproduktivní charakter	31
4.2.2.1. Receptivní orientace	31
4.2.2.2. Vykořisťovatelská orientace	32
4.2.2.3. Křečkovská orientace	32
4.2.2.4. Tržní orientace	33
4.2.3. Produktivní orientace	33
4.2.3.1. Produktivní láska a myšlení	34
5 Násilí, Zlo versus dobro	36
5.1. Formy násilí	36
5.1.1. Násilí hravé	36
5.1.2. Násilí reaktivní	36

5.1.3. Násilí z frustrace	37
5.1.4. Násilí vyvolané žárlivostí a závistí.....	38
5.1.5. Násilí z pomsty	38
5.1.6. Násilí jako kompenzace.....	38
5.1.7. Násilí žíznící po krvi.....	39
5.2. Láska k životu a láska ke smrti.....	39
5.2.1. Biofilie a nekrofilie	40
5.2.2. Narcismus.....	41
5.2.2.1. Individuální narcismus	42
5.2.2.2. Sociální narcismus.....	43
5.2.3. Incest.....	45
6 Dílo Ericha Fromma a problémy současnosti.....	47
7 Využití tématu v občanské výchově a základů společenských věd	50
7.1. Využití Frommových myšlenek ve výuce	52
7.2. Majetek a vlastnictví	54
7.2.1. Výukový materiál pro 7. ročník a septimu.....	55
.....	57
Závěr.....	58
Seznam použité literatury.....	60
Seznam elektronických zdrojů	61
Seznam použitých zdrojů k obrázkům	61
Seznam příloh	61

Úvod:

Cílem této diplomové práce je přiblížit hlavní myšlenky a ideje významného filosofa dvacátého století Ericha Fromma. Následné implementování těchto myšlenek do školství, a to zejména na druhý stupeň základních škol a nižších gymnáziích, kde se filosofie běžně nevyučuje. Dle mého názoru jsou vize Ericha Fromma v mnoha ohledech aktuální i dnes, proto by má práce měla sloužit i k tomu, aby přiblížila jeho díla veřejnosti.

Erich Fromm se zabýval nejen společností a člověkem v rámci sociologie a humanistické etiky, ale je také předním představitelem neopsychoanalýzy. Tento významný filosof a sociolog pocházel z rabínské židovské rodiny, a proto většinu svého života strávil studiem Talmudu, ale i ostatních světových náboženství. Především buddhismu, což se také odráží v jeho dílech. Jeho myšlenky a ideje jsou také z velké části inspirovány velkými mysliteli jako byl Aristotelés, Karl Marx, Sigmund Freud, ale i John Dewey a Baruch Spinoza. Pilným studiem těchto velikánů se snažil vytvořit vlastní koncepci humanistické etiky. V ní se snažil o pochopení dosavadní společnosti a navrhnul její obměnu. Jeho zásadní myšlenka obnovy společnosti spočívá v poznání, že důležitější, než *mít* je *být*.

Erich Fromm se také věnoval tématu svobody, která s lidskou existencí a naší společností neodmyslitelně souvisí. Existují totiž jedinci, kteří si se svobodu mnohdy neví rady, a proto se zabývám i mechanismy úniku, ke kterým se člověk uchyluje nechce-li převzít plnou odpovědnost za svoji existenci.

Ve své práci se také zabývám Frommovým pohledem na přirozenost člověka a typologii jeho charakteru. Zde se pokusím nastínit příčiny vzniku zla v každém z nás. Tak jak je ve své práci definoval Fromm.

V závěru mé práce navrhu využití Frommových myšlenek ve výuce. Na konkrétním příkladu, prostřednictvím pracovního listu, ukáži, jak jeho myšlenky vtěsnat do výuky na druhý stupeň základních škol a nižších gymnáziích. V této souvislosti jsem využila školní vzdělávací program Cyrilometodějského gymnázia a základní školy v Prostějově, kde jsem vykonávala svou praxi.

1 Život a dílo Ericha Fromma

1.1. Život Ericha Fromma

Erich Fromm, celým jménem Erich Pinchas Fromm, se narodil ve Frankfurtu nad Mohanem dne 23. března 1900. Rodiče Naphtali Fromm a Rosa Frommová (rozená Krauseová) pocházeli z rodiny židovských rabínů. Otec Naphtali Fromm pocházel z devíti dětí a živil se jako obchodník s vínem.¹ Vztah otce k jedinému dítěti popsal Erich Fromm následovně: *Můj otec byl velice neurotický a hrozně úzkostlivý ve všem, co se týkalo mne. O sebe se vůbec nebál, ale o mne přímo neuroticky. Jako jediné dítě jsem tak byl ve špatné situaci. Rozmazlil mě a já byl velmi neukázněný. Byl by býval asi raději, kdybych zůstal navždy tříletý. Čím starší jsem byl, tím méně se o mne opravdu zajímal, což neznámá, že mě měl méně rád.*² Neméně problematický byl i vztah mezi matkou Rosou a synem Erichem: *Moje matka byla silně připoutána ke své vlastní rodině a milovala mě vlastně jen do té míry, nakolik jsem byl Krause, což bylo její rodné jméno. Dobré bylo na mně všechno to, co bylo typicky krauseovské a špatné všechno frommovské.*³

Velký vliv na mladého Ericha Fromma měl jeho prastrýc z matčiny strany Ludwig Krause, známý talmudista v Poznani, který pravidelně mladého Fromma vyučoval při studiu talmudu. Díky jeho původu a studiu talmudu se Erich Fromm toužil stát rovněž talmudistou a odejít do Poznaně. Předky z otcovy strany slavného pradědečka „würzburgského rabína“ Seligmanna Bär Bambergera ani dědečka Seligmanna Pinchase Fromma osobně Erich Fromm nikdy nepoznal, avšak považoval je za reprezentanty židovské tradice, s níž se ztotožňoval.

Erich Fromm navštěvoval ve Frankfurtu Wöhlerovu školu, kde se učil latinsky, francouzsky, anglicky a o Velikonocích v roce 1918 složil úspěšně maturitu. Frommovo učení během studií výrazně poznamenal židovský učitel rabín Dr. Nehemia Anton Nobel, který zpřístupnil Frommovi dílo Goethovo a filosofii Hermanna Cohena zvláště dílo *Náboženství rozumu z pramenů židovství*.⁴

Nejprve Erich Fromm studoval práva, jelikož jej povolání advokáta přitahovalo čím dál tím méně, změnil obor a odešel do Heidelbergu, aby tam studoval sociologii, psychologii

¹ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. str. 13

² Tamtéž, str. 16

³ Tamtéž, str. 18

⁴ Tamtéž, str. 25-28

a filosofii, kde, po smrti učitele Nobela, potkává svého dalšího učitele Dr. Salmana B. Rubinkowa, který měl na něj značný vliv. Fromm studoval u Rubinkowa téměř denně po dobu pěti let, kde se zaměřovali především na výklad Písma z Talmudu. Zatímco Nobel spojil konzervativní židovskou životní praxi s Goethovým básnictvím a osvícenskou filosofií, tak Rubinkow kombinoval tradiční židovské studium talmudu s moderní kulturou.⁵

V roce 1924 otevřela psychoanalytička Frieda Reichmannová „terapeutikum“, kde se Erich Fromm poprvé setkává jak s psychoanalýzou Sigmunda Freuda, tak i se svou budoucí o deset let starší ženou. V červnu 1926 uzavřel sňatek s F. Reichmannovou, avšak Frommovi spolu žili pouze čtyři roky, poté se jejich cesty rozešly, i když k rozvodu došlo až v roce 1940 v USA, kam museli kvůli svému židovskému původu v roce 1933 emigrovat. Přáteli zůstali po celý život. V roce 1933 zemřel také Frommův otec, kvůli tomu se Erich Fromm vrátil naposledy do Německa.⁶

Jak již bylo řečeno, Fromm nebyl pouze psychoanalytikem, studoval také sociologii. Obojí propojoval v jednu samostatnou sociální psychologii, přičemž vycházel hlavně z myšlenek Karla Marxe. Během svého pobytu v USA Erich Fromm působil na Chicagské univerzitě a Columbijské univerzitě v New Yorku, kde pokračuje v rámci Amerického Institutu pro psychoanalýzu, který byl založen již v roce 1923 a tam přijal místo učitele. Ještě ve Frankfurtu nad Mohanem, se začal zabývat sociálním výzkumem, který byl součástí Frankfurtské školy. Mimo jiné mezi další představitele kromě Ericha Fromma patřil Max Horkheimer, ředitel Institutu. Tento Institut vycházel právě z myšlenek Karla Marxe a Sigmunda Freuda.⁷

V roce 1941 přiměl k emigraci i svou matku, která tímto krokem unikla osudu německých židů. V červenci 1944 uzavřel další sňatek s Henny Gurlandovou, která zemřela v roce 1952. Po roce 1949 se přestěhoval do Mexika, kde setrval po dobu pětadvaceti let a přednášel na Lékařské fakultě Národní univerzity. Po smrti své druhé ženy Henny, která ho hluboce zasáhla, se seznámil s Američankou Annis Freemanovou, se kterou se v prosinci v roce 1953 v Mexiku oženil, a se kterou zůstal po zbytek života.⁸

V roce 1956 založil mexickou psychoanalytickou společnost a v roce 1959 umírá v New Yorku jeho matka. Erich Fromm se do Evropy vrátil až dlouho po 2. světové válce,

⁵ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. str. 28-32

⁶ Tamtéž, str. 36-37

⁷ Tamtéž, str. 86-87

⁸ Tamtéž, str. 97-98

teprve v roce 1974. Na konci sedmdesátých let utrpěl dva infarkty, ten třetí již nepřežil a v roce 1980 ve Švýcarsku umírá.⁹

1.2. Dílo Ericha Fromma

Erich Fromm za celý svůj život sepsal více než padesát děl. Mnoho z jeho titulů vyšlo posmrtně i u nás, avšak díky naší politické situaci až na počátku devadesátých let. Díla tohoto významného filosofa jsou překládána do mnoha jazyků, především do angličtiny, němčiny, francouzštiny a dalších. Mezi jeho nejvýznamnější díla patří:¹⁰

- 1941 Strach ze svobody (Escape from Freedom)
- 1947 Člověk a psychoanalýza (Man for Himself)
- 1950 Psychoanalýza a náboženství (Psychoanalysis and Religion)
- 1951 Mýtus, sen a rituál (The Forgotten Language)
- 1955 Zdravá společnost a Cesty z nemocné společnosti (The Sane Society)
- 1956 Umění milovat (The Art of Loving)
- 1961 Obraz člověka u Marxe (Marx's Concept of Man)
- 1964 Duše člověka a Lidské srdce (The Heart of Man)
- 1973 Anatomie lidské destruktivity (The Anatomy of Human Destructiveness)
- 1976 Mít nebo Být? (To Have or to Be?)
- 1992 Umění Být (The Art of Being)
- 1994 Umění naslouchat (The Art of Listening)

⁹ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. str.115-117

¹⁰ Erich Fromm online: Writings of Erich Fromm [online]. Erich Fromm Institut Tübingen [cit. 2018-03-15]. Dostupné z: <http://fromm-online.org/en/werke-von-erich-fromm/>

2 Frommovo chápání společnosti

Erich Fromm chápal fungování naší společnosti jako neustálý souboj mezi složkou prožitkovou a složkou vlastnickou. Své myšlenky blíže popsal ve své knize *Mít nebo být*.

2.1. Rozpor mezi modem být a mít

Dle Ericha Fromma jde o rozdíl mezi vlastněním a bytím a o to, zda existuje mezi těmito pojmy nějaká alternativa, zde se Fromm obrací na velké myslitele. Buddhovo učení říká, že by člověk neměl usilovat o majetek, aby dosáhl vyššího stupně duševního rozvoje. Podle Karla Marxe je přepych stejnou neřestí jako chudoba a hlavním cílem člověka by měla být snaha *být více*, a nikoliv *mít více*.¹¹

Naše současná společnost se stává čím dál tím více konzumní. Honba za penězi a hromadění majetku je prioritou, a přitom nám uniká skutečný smysl života. Erich Fromm poukazuje na to, že společnost je soustředěna spíše na věci, nežli na lidi a vztahy mezi nimi.¹²

Každá lidská bytost něco *má*: domov, šaty – až po moderního muže či ženu, kteří mají televizi, auto, počítač atd. Žít a nic nemít je nemožné, vždy něco máme, ale jde o pravou podstatu lidské existence? Fromm se obrací na jiné národy či kmeny, které ve svém jazyce slovo *mít* neznají. Například v hebrejštině musí být slovo *mít* vyjádřeno nepřímou formou *jesh li* (je to mně). Z tohoto důvodu Fromm poukazuje na to, že slovo *mít* se začíná objevovat čím dál tím více v souvislosti se vznikem soukromého vlastnictví, jde tedy o zdánlivě jednoduchý výraz. Oproti tomu slovo *být* je mnohem složitější. Nejen, že se slovo *být* používá jako spona či jako pasivní forma slovesa, vyskytuje se také ve významu existence a ukazuje pravou podstatu osoby nebo věci, nikoliv pouze jejich zjev. Pojem *být* je sám o sobě velmi komplikovaný, neboť tímto pojmem se zabývali a stále zabývají tisíce filosofů a filosofických knih, vždyť otázka „*Co je to bytí?*“ Je jednou z nezákladnějších otázek, na kterou lidé hledají odpovědi již od nepaměti.¹³

V dnešní době naše společnost zasvětila svůj život k získávání majetku, vydělávání peněz a vytváření zisku. Většina z nás považuje vlastnění za přijatelný, či dokonce jediný způsob života. Na tento problém již poukazoval i Erich Fromm, který tvrdí, že tato skutečnost

¹¹ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 29-30

¹² Tamtéž, str. 34

¹³ Tamtéž, str. 38-40

a zaslepenost lidem ztěžuje, aby pochopili podstatu bytí, a aby pochopili, že modus vlastnění je pouze jedna z možností, jak svůj život orientovat. Obě tyto skutečnosti – jak modus vlastnění, tak modus bytí, se projevují v každodenním životě každého z nás, a proto je dle Fromma třeba, abychom k těmto pojmům přistupovali konkrétně a pouze intelektuálně, nikoli abstraktně.¹⁴

Zde Fromm uvádí běžný příklad z praxe: Studenti, kteří žijí ve vlastnickém modu existování, naslouchají přednášce, slyší slova, rozumí významu a všechna slova zapisují do svých bločků, která se později naučí, aby prošli u zkoušky. Studenti tohoto typu se soustředí pouze na jeden cíl, aby se co nejlépe naučili své poznámky. Nemusí nic produkovat ani vytvářet nic nového. Zcela jiné je to u studentů, kteří ke světu zaujímají vztah založený na modu bytí. Na první přednášku nepřicházejí jako *tabulae rasae*, již dříve přemýšleli o problémech, o kterých bude na přednášce řeč. Jsou zvědaví a přichází s řadou otázek. Tématem se již zabývali a zajímá je, na rozdíl od předchozích studentů, kteří jsou pouhými pasivními nádobami pro slova a myšlenky.¹⁵

Hlavní podmínkou, aby se člověk dostal od vlastnění k plnému bytí, je překonání osobního narcismu, sobectví a překonání vlastnické orientace. Člověk si musí uvědomit skutečnou hodnotu života, nesmíme mít obavy ze změny. Je třeba najít silnou vůli a odhodlání k tomuto kroku. Ve vlastnickém módu je hlavním motem života „*Jsem, co mám.*“ Po překonání je to: „*Jsem, co dělám. Jsem, co jsem.*“¹⁶

2.2. Rozpory v praktických příkladech

2.2.1. Vzpomínání

Erich Fromm uvažuje nad vzpomínáním z modu vlastnického, ale i z modu bytí. Nejdůležitější rozdíl Fromm spatřuje v *druhu* spojení mezi nimi. Ve vlastnickém modu jde o vzpomínání buď *mechanické*, kdy vztah mezi jedním slovem a následujícím slovem je zapříčiněn častým opakováním, nebo jde o spojení čistě *logické*. V tomto případě spojujeme různé pojmy na základě jejich blízkosti s jinými pojmy, či spojením určitým okamžikem, místem, velikostí, barvou anebo spojením v určitém myšlenkovém procesu.

¹⁴ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 44

¹⁵ Tamtéž, str. 45

¹⁶ FROMM, Erich. *Umění být*. 2. Vyd. Praha: Portál, 2016. str. 141

V modu bytí je vzpomínání *aktivním* vyvoláváním slov, myšlenek, názorů, melodií, obrazů atd. Tímto vzpomínáním spojujeme k sobě jednoduché údaje, na které si máme vzpomenout a mnoho dalších údajů, které s nimi souvisí. Z tohoto vyplývá, že spojení v modu bytí není ani *mechanické* ani *logické*, nýbrž jde o spojení *živé*. Fromm uvádí následující příklad: Pokud slovo „bolest“ spojuji s „bolestí hlavy“ přiřazujeme dané slovo k přímému zažitému prožitku. Avšak pokud slovo „stres“ spojuji s „bolestí hlavy“, jde o údaj s možnými následky, které pramení z pochopení při studiu těchto jevů. Jde tedy o spojení *živé* v rámci modu bytí. Fromm zde zmiňuje i Sigmunda Freuda, který tyto „volné asociace“ objevil, a z kterých Fromm čerpá. Způsob vzpomínání z hlediska modu bytí není vždy snadný. Podle Fromma jde o neustálé ožívování toho, co jsme viděli, slyšeli a zažili. Když se takové vzpomínání uskuteční, obraz vidíme jasně, zcela zřetelně a živě. Pokud některé informace zapisujeme na kus papíru, deníku, či bloku, jsme si jisti svým vlastnictvím, jde tedy o vzpomínání v modu vlastnickém. Co se však stane, když své poznámky ztratíme? Dle Fromma je to zcela jednoduché, ztratíme tím jak své vzpomínky, tak i informace, které jsem si sepsali.¹⁷

V dnešní době je ale nevyhnutelné, abychom si pamatovali takové množství informací, proto je lidé ukládají do knih, či různých blogů na internetu. Fromm však upozorňuje na určitou „lenost“ lidí, neboť zapisováním i nejmenších drobností, snižujeme schopnost svého vzpomínání. Fromm uvádí každodenní příklad: Prodavač/ka málokdy dvě a více položek sečte z hlavy, místo toho sáhne po kalkulačce, která veškeré přemýšlení ulehčí.¹⁸ Dnes máme i „chytré“ pokladny, které nám vše rychle a snadno spočítají dohromady, a dokonce vypočítají, kolik máme zákazníkovi vrátit na zpět.

2.2.2. Styk v rozhovoru

Styk mezi vlastnickým modem a modem bytí lze dle Fromma snadno pozorovat i v oblasti každodenního rozhovoru či diskusi. Jestliže má jeden člověk určitý názor a druhý má názor odlišný, každému záleží jen na tom, aby hájil pouze svůj názor a předkládal nejpádnější argumenty k obraně svého názoru. Oba nechtějí ustoupit, anebo svůj názor změnit. Jde totiž o jejich majetek, jejich vlastnictví a cítili by se tak ochuzeni.

Opak tvoří lidé, kteří reagují spontánně a tvořivě. Nezajímají se pouze o sebe, o své poznatky, v cestě jim nestojí ani vlastní ego, aby plně mohli odpovídat druhému člověku a jeho

¹⁷ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 47-48

¹⁸ Tamtéž, str. 49

myšlenkám. Nebojí se s druhým souhlasit a změnit svůj názor, protože cítí, že nejsou chudí, ale naopak bohatší o nové myšlenky, které se při takovém rozhovoru objevují a rodí ze vzájemné diskuse. Takoví lidé tvoří a dávají. Člověk vlastnický spoléhá jen na to, co má, kdežto v modu bytí spoléhá člověk na to, že je, že žije a že se nové zrodí pouze tehdy, pokud bude mít odvahu nechat věcem volný průběh. Tento životní přístup je dle Fromma nakažlivý a pomáhá druhým lidem, aby překročili svou egocentričnost.¹⁹ Jen tato konverzace je kvalitní. Není jen pouhou výměnou informací, ale je něčím více. Stává se rovnocenným dialogem, ve kterém nezáleží na tom, kdo pravdu má, nebo co který diskutující za pravdu považuje.

Podobně nahlíží Fromm i na čtení, neboť to, co platí pro konverzaci, platí i pro čtení, které je ve svém slova smyslu konverzací mezi autorem a čtenářem. Erich Fromm poukazuje na to, že je důležité, od koho danou knihu čteme.²⁰ Existují lidé, kteří vyhledávají pouze laciné romány, které rychle hltají, aniž by nějak hlouběji nad nimi přemýšleli. Lidé tyto knihy vyhledávají, aby si odpočinuli od každodenního shonu. Jde o odpočinkovou či triviální literaturu.

Naproti tomu Fromm uvádí jako příklad romány od slavného francouzského spisovatele Honoré de Balzaca, které lze číst s vnitřní účastí a tvořivě – tj. v modu bytí. Záleží však na tom, zda čtenář čte knihu za účelem toho, aby zjistil, jak to tedy s jeho hrdinou vše dopadne, avšak daného hrdinu nepochopí, proč udělal to, co udělal. Dle Fromma takový čtenáři neprohloubili nijak své myšlenky, pohybujeme se tedy opět v modu vlastnění.²¹

Čtenář v modu bytí dospěje k závěru, že dokonce i velmi ceněná kniha se může stát bezcennou, nebo mohou knize porozumět lépe než sám autor, který považoval to, co napsal za stejně důležité.²²

2.2.3. Uplatňování autority

Dále se Erich Fromm zabýval autoritou, kdy jednoznačně poukazoval na rozdíl mezi *mít* autoritu a *být* autoritou.²³ Obecně slovo „autorita“ je velmi široký pojem, a každý z nás jej uplatňuje v určité fázi života - například při výchově dětí, navštěvování školy, až po to, ve které rodině či státu jsme vyrůstali a vyrůstáme. Autorita pochází z latinského slova *auctoritas*, což

¹⁹ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 49-51

²⁰ Tamtéž, str. 51

²¹ Tamtéž, str. 52

²² Tamtéž, str. 53

²³ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 53

znamená záruka, jistota, moc nebo vliv. Filosofický slovník definuje autoritu jako sociální vtaħ, kde je moc nebo nadřazenost osoby, instituce, norem nebo kompetencí rozeznána nebo uznána jako legitimní. Rozeznávání a uznání spočívá na svobodném rozhodnutí nebo úsudku o této legitimitě. Odtud plyne loajalita, důvěra i podřízenost a příslušnost vůči nositeli. Tento typ komplementárního vztahu předpokládá osobu nebo instituci, které autoritu mají a realizují ji, a ty, kteří ji akceptují.²⁴

Fromm chápe autoritu dvojím způsobem, avšak zcela odlišným významem. Rozeznává autoritu „racionální“ a „iracionální“. Racionální autorita souvisí s kompetencí člověka a napomáhá člověku v růstu, kdežto autorita iracionální se zakládá pouze na síle a slouží k vykořisťování lidí, kteří ji podlehnou. Fromm uvádí příklad racionální autority z hlediska kompetence. V mnohých primitivních společenstvích má autoritu ten, kdo je nejmoudřejší a má nejvíce zkušeností, naopak v pravěku hrála roli hlavně fyzická síla.

Autorita v modu bytí nespočívá v určité sociální roli, ale záleží na osobnosti, která dosáhla vysokého stupně růstu a integrace. Takoví lidé dle Fromma autoritu vyzařují a nemusí při tom dávat příkazy, podplácet a zastrašovat. Takové osobnosti ukazují lidem to, čím jsou, aniž by cokoliv činili. Autoritu mohou mít totiž i ti, kteří mohou být kompetentní v jedné oblasti, ale nemusí být kompetentní v jiné oblasti. Například státník může být kompetentní ve vedení války, ale nekompetentní v udržení míru. Fromm také poukazuje na domnělou autoritu, kterou zdobí pouze uniforma a tituly. Takového člověka považujeme automaticky za určitou autoritu, avšak může být zkažený, zlý, hloupý.²⁵ Například Andersenova pohádka – *Císařovi nové šaty*, kdy císař, ač byl nahý, každý věřil, že má krásné šaty jen proto, protože měl titul, moc a byl to král.

Fromm poukazuje na to, aby každý člověk více přemýšlel a neuvěřil každé smyšlence, se kterou se setká. Takový člověk snáze odhalí intriky propagandy, metody ničící kritický úsudek, pozná to, jak lidé jsou vůči skutečnosti mnohdy slepí vlivem smyšlenky, které věří.²⁶

Tento problém autorit úzce souvisí s rozdílem mít vědomosti a vědět. Pokud mám vědomosti a vím, znamená to, že držím ve vlastnictví nějaké dostupné informace, vědomosti. Pohybujeme se tedy v modu vlastnictví. Ovšem vědění je funkční a slouží pouze jako prostředek v procesu tvůrčího myšlení. Fromm se zde odkazuje na vědění myslitelů jako byli

²⁴ BLECHA, Ivan. *Filosofický slovník*. 2. opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998. str. 40

²⁵ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 55-56

²⁶ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 53

Buddha, Ježíš, Sigmund Freud, Karel Marx a další. Podle jejich názoru vědění začíná s uvědoměním našeho vnímání světa, kdy prohlédneme veškeré iluze, které mnoho lidí považuje za pravdivé a samozřejmé. Vědění znamená proniknout povrchem a dosáhnout kořenů. Vědění je, kdy skutečnost vidíme v její nahotě.²⁷

Naše společnost se všeobecně snaží lidi zaměřovat k tomu, aby chápali vědomosti jako majetek, kdy typickým příkladem jsou školy, které jsou pouhými továrnami na vědomosti, ale kolik skutečných vědomostí si žáci a osvojí a odnesou do života?²⁸ Žáci a studenti si uchovávají své vědomosti pouze do doby, dokud neprojdou zkouškou, kolik z nich se dále zabývá a studuje danou problematiku i z různých úhlů, ne pouze tak, jak je nám to prezentováno ve škole?

2.2.4. Láska

Z hlediska modu bytí a vlastnictví hovoří Fromm také o tzv. *aktu lásky*, neboť láska sama o sobě je abstrakcí, která hmotně neexistuje. Jestliže zakoušíme lásku v modu vlastnickém, jde o omezování a kontrolování konkrétní osoby. Taková láska dle Ericha Fromma škrtí, zabíjí a nedává život. To, co lidé nazývají láskou je pouze nápodoba lásky v tom pravém slova smyslu.

Akt lásky z pohledu modu bytí je něco živého, krásného, atraktivního, protože dělá život krásným. Fromm uvádí příklad námluv, kdy se oba zúčastnění teprve objevují, jsou ohleduplní a snaží se spíše tomu druhému více dávat než brát.²⁹

2.2.5. Víra

Významová škála pojmu víra je široká. Filosofický slovník ji definuje z obecného hlediska jako vyjádření postoje, který se vyslovuje k něčemu, co stojí mimo aktuálního, nepochybného a plného ověření racionálními prostředky, a přesto je víra považována za něco pravidelného a skutečného.³⁰

²⁷ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 56-57

²⁸ Tamtéž, str. 58

²⁹ Tamtéž, str. 64

³⁰ BLECHA, Ivan. *Filosofický slovník*. 2. opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998. str. 432

Dle Fromma pojem víra může mít zcela odlišné významy, pokud se jedná o náboženství, politiku či náš osobní život, opět však závisí na tom, zda se používá ve vlastnickém modu nebo v modu bytí.

Víra v modu bytí je naší vnitřní orientací, naším postojem. Dle Fromma lze říci: „*Bylo by lepší říkat, že člověk je ve víře, místo že má víru.*“ Naopak víra v modu mít přináší člověku jistotu, neboť se stává formulací, kterou vytvořili jiní. Taková víra ulehčuje člověku řadu věcí, například rozhodovat se a myslet samostatně, tím se člověk stává jedním ze „*šťastných vlastníků víry.*“ Fromm poukazuje na tento fakt: Který člověk by nevolil jistotu, i když to vyžaduje vzdát se vlastní nezávislosti?³¹ Víra v modu bytí nám přináší také určitý druh jistoty. Tato jistota pochází z nás, z naší vlastní zkušenosti. Je to jistota pravdy, která nemůže být dokázána žádným důkazem. Pouze člověk, který pravdu zná na základně svého subjektivního svědectví, má skutečnou jistotu, a to jistotu v sebe.³²

2.3. Nový člověk a nová společnost

Fromm po své kritice kapitalistické společnosti uvažoval i o tom, jak by se měla společnost změnit a ustoupit od svých vypjatých materialistických požadavků a hodnot, na kterých je založená. Fromm došel k závěru, že je třeba začít od základů, tedy od samotného člověka.

2.3.1. Sociální charakter

Erich Fromm vychází z teze, že struktura charakteru průměrného člověka a socioekonomická struktura společnosti, jejíž jsme všichni součástí, jsou na sobě vzájemně závislé. Spojení psychické sféry člověka a socioekonomické struktury nazýváme *sociálním charakterem*. Socioekonomická struktura společnosti tvaruje charakter svých členů tak, že si přejí dělat to, co dělat mají. Naopak sociální charakter současně ovlivňuje socioekonomickou strukturu společnosti a působí na ni buď jako pojivo dodávající stabilitu, nebo naopak dynamit, který zničí sociální strukturu. Jde tedy o nikdy nekončící proces, kdy změna jednoho z faktorů znamená, že se mění oba.³³ Erich Fromm uvádí příklad mýtu, kdy se mnoho politických revolucionářů v našich dějinách snažilo nejprve radikálně změnit politickou a ekonomickou

³¹ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 59

³² Tamtéž, str. 60-61

³³ FROMM, Erich. *Cesty z nemocné společnosti*. 1. Vyd. Praha: Earth Save, 2009. str. 77

strukturu, a tím vytvořit novou společnost, kde se automaticky vytvoří i nová lidská bytost či její mysl. Zde ovšem Erich Fromm dochází k tomu, že lidé, jakožto nová elita, jsou však motivováni stejným charakterem, jako elita stará, a tím bude mít společnost opět sklon k utváření staré společnosti, avšak v nových sociopolitických strukturách. Jako příklad uvádí Říjnovou revoluci v Rusku, či Velkou francouzskou revoluci.³⁴ Jedinou možnou cestou je změnit lidský charakter, kdy Fromm uvádí tyto podmínky:³⁵

- 1) Trpíme a uvědomujeme si to.
- 2) Rozpoznali jsme původ našeho špatného společenského stavu.
- 3) Rozpoznali jsme, že existuje způsob, jak překonat náš špatný stav.
- 4) Abychom překonali náš špatný stav, musíme akceptovat, že se budeme řídit určitými normami života a proměníme své současné životní návyky.

Tyto čtyři body ne náhodou odpovídají i čtyřem vznešeným pravdám, které tvoří základ buddhismu, neboť právě toto východní učení se vyznačuje aspekty prožitkové orientace života.

Společenskému procesu porozumíme jen tehdy, pokud poznáme skutečnou situaci člověka, jeho psychické a fyzické vlastnosti a také vzájemné ovlivňování jeho přirozenosti na vnějších podmínkách, ve kterých právě žije, a se kterými se musí denně vypořádat, chce-li přežít. Naše potřeby jsou totiž zakotveny v přirozenosti.³⁶

2.3.2. Nový člověk a jeho rysy

Dle Fromma je povinností nové společnosti, aby podporovala vznik nového člověka a vyhnula se tak chybám, kterých se dopustilo mnoho politických revolucionářů.

Erich Fromm uvádí tyto základní rysy nového člověka:³⁷

- Ochota vzdát se všech forem vlastnictví a plně být.
- Bezpečí, důvěra a smysl pro identitu založen na víře v to, co člověk je – na potřebě zájmů, vztahů, lásky, solidaritě s okolním světem namísto touze mít, vlastnit, řídit svět, stát, zkrátka stát se otrokem vlastního majetku.
- Přijmout fakt, že nikdo a nic, kromě nás, nám nedává smysl života.

³⁴ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 155-156

³⁵ Tamtéž, str. 194

³⁶ FROMM, Erich. *Cesty z nemocné společnosti*. 1. Vyd. Praha: Earth Save, 2009. str. 75-76

³⁷ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 197-198

- Být plně přítomen tam, kde člověk je.
- Radost pocházející z dávání a sdílení nikoliv v hromadění a vykořisťování.
- Odpoutat se od nenávisti, chtivosti a iluzí.
- Rozvíjet schopnost milovat a rozvíjet schopnost kritického myšlení.
- Zbavit se vlastního narcismu.
- Nejvyšším cílem našeho života by měl být vlastní růst a růst našich bližních.
- Neklamat jiné a nebýt klamán jinými.
- Poznat sebe sama a být svobodný.
- Respektovat přírodu kolem sebe, ne ji dobývat.
- Vyvarovat se zlu a destruktivitě, neboť zapříčiňují pád společnosti.
- Nesnažit se být dokonalý, protože taková snaha je také formou vlastnění a chtivosti.
- Žít plně, jak jen člověk dokáže.

2.3.3. Hlavní vlastnosti nové společnosti

První a důležitou podmínkou pro vznik nové společnosti je dle Fromma víra v to, že lze každý problém řešit. Jako správný realista uvádí Fromm několik překážek, kterým nová společnost musí čelit.³⁸

- Snaha o decentralizování průmyslové výroby.
- Rámcové plánování by mělo projít decentralizací a oprostít se tak od fiktivní ekonomie volného trhu.
- Výroba by měla být zaměřena pouze na takové množství, které je potřeba (konec nadvýroby).
- Snaha o vytvoření takových pracovních podmínek, kde je hlavní motivací psychické uspokojení, a nikoliv pouze zisk.
- Podpora vědy a výzkumu ale pouze za předpokladu, že se nestane nebezpečným pro člověka samotného.
- Lidé by se měli zaměřit na vytváření příznivých podmínek, kde by se cítili šťastně a spokojeně.
- Lidem by měla být poskytnuta určitá životní jistota, která by nebyla závislá na systému byrokracie.

³⁸ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 200-201

- Lidé by si měli uvědomovat sebe samé i svou individualitu.

Podle Ericha Fromma naše budoucnost závisí jen na nás. Lidé si uvědomí krizi společnosti a jako řešení uvádí potřebu vzniku nové humanistické vědy o člověku. Lidstvo by se mělo poučit z chyb, kterých se dopustilo a dopouští jako je například přílišná závislost na technologiích. Důležitým vodítkem pro člověka je naučit se kriticky myslet a nepodlehnout tomu, jak je nám mnohdy pravda demonstrována skrze noviny a média. Fromm uvádí příklad vnučování myšlenek státu pomocí reklamních hesel socialismu a komunismu. Politická hesla, zestátnění výroby či ekonomika svobodného trhu jsou pouhým klamáním naší společnosti, a díky nim stát získává moc nad námi všemi.

V nové společnosti by měla být ekonomika soustředěna také na modus bytí, kdy jako občané nebudeme žít ani v chudobě, ani nebudeme podporovat neustálý růst výroby, který mimo jiné zapříčiňuje i neustálý růst spotřeby ze strany občanů, jak je tomu v dnešní kapitalistické společnosti. Výroba by měla být podřízena poptávce, aby trh nebyl přehlcen.³⁹ Jako lidé bychom měli být svobodní a ne být podřízeni ekonomickému systému: „*Musíme skoncovat s dnešní situací, kdy je zdravá ekonomika možná je za cenu nezdravých lidí. Úkolem je konstruovat zdravou ekonomiku pro zdravé lidi. Prvním krokem k tomuto cíli je zaměření výroby na „zdravou spotřebu“*⁴⁰ Výroba by měla být zaměřena pro užitek, ne pro zisk. Tímto úkolem by dle Fromma měl být pověřen stát, který stanoví takové normy, které povedou ke zdravé spotřebě, neboť zdravá ekonomika zajistí i zdravé lidi. Dle Fromma je důležité oprostit se od vlastnického modu: „*Abychom dosáhli společnosti založené na bytí, musí se všichni lidé aktivně zúčastnit ve svých ekonomických funkcích a jako občané. Proto je naše osvobození z vlastnického modu existování pouze plným uskutečněním industriální a politické participační demokracie.*“⁴¹ Jinými slovy, svobody dosáhneme pouze v takovém případě, pokud se všichni aktivně zapojíme a povzbudíme vznik politické a průmyslové demokracie. Pro kontrolu této demokracie by měl mít stát z řad naší společnosti vytvořený poradní a rozhodovací orgán. Ten by dohlížel na problémy v určitých oblastech jako je ekonomika, zahraniční politika, zdraví a výchova. Tento orgán by pracoval pro dosažení co největšího celospolečenského blaha. Taková skupina by se měla skládat z mužů i žen nejen založených na inteligentní povaze, ale i na té umělecké. Dle Fromma by mělo jít o pětičlenné skupiny, kterým budou dodávány všechny příslušné informace, a o kterých budou moci diskutovat a následně hlasovat. Taková

³⁹ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 202-203

⁴⁰ Tamtéž, str. 203

⁴¹ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 209

skupina by šířila pouze objektivní informace bez jakékoli iluze a garantovala jejich objektivitu, nefalšování a případné zadržování informací.⁴² Souhrn těchto skupin by tvořil tzv. dolní sněmovnu, jejíž rozhodnutí by spolu s dalšími politickými orgány mělo rozhodující vliv při tvorbě legislativy. Jde o jakési veřejné mínění na rozdíl od typické volby konkrétní politické strany a kandidáta, kdy po odhlasování voliči nemají jakoukoli možnost dále se podílet na chodu událostí ovlivňující náš stát a naši společnost.⁴³ Fromm tvrdí, že i malý člověk průměrné inteligence a schopností dokáže snadno řídit stát, pokud je u moci. Proto by měli skupiny být rozděleny do okrsků, ve který se lidé znají a tím, by aktivně pracovali na administrativním řízení celého společenství.

Fromm usiluje o decentralizaci průmyslu tím, že moc případně menším oddělením v daném podniku, a tím dojde k rozdělení velkých korporací na malé celky.⁴⁴ „*Aktivní a zodpovědná participace vyžaduje, aby byl byrokratický management nahrazen managementem humanistickým.*“⁴⁵ Proto Fromm nabádal ke změně z byrokratické metody na humanistickou, neboť byrokratická metoda, která řídí lidské bytosti, ohlíží se pouze na kvantitu namísto kvality a je postavena na pevných pravidlech, které vycházejí ze statistických dat, nikoli z odpovědi občanů.

Dále Fromm poukazuje na další nebezpečí, a to na používání tzv. metod „vymývání mozků“. Takové metody nás nutí kupovat to, co ani nepotřebujeme a určitě každý z nás si vzpomene na různé teleshoppingové reklamy. Za těchto předpokladů se stává, že svou mysl nekontrolujeme dostatečně a podléháme hypnóze a tím i propagandě. Z tohoto důvodů Fromm zastává zákaz těchto hypnotizujících forem propagandy ať ze strany reklam, tak i politiků.⁴⁶

Další problémem společnosti je na jedné straně chudoba, hladomor, a na druhé straně bohatství a blahobyť. Jde o nekonečnou propast mezi kapitalistickými státy a méně vyspělými zeměmi, proto se Fromm snaží vymýtit kapitalistickou společnost a nahradit ji novou, kde by došlo k setření těchto rozdílů. Fromm si pokládal otázku, jak dojít k takové rozsáhlé proměně a navrhnul tzv. zaručený roční příjem. „*Mnoho zla v kapitalistických a komunistických zemích dneška zmizí, jestliže se zavede zaručený roční příjem.*“ Jádrem této Frommovy myšlenky je, že všichni lidé bez ohledu na to, zda pracují nebo nikoliv mají právo nehladovět. Nemají dostávat více, než je nutné k tomu, aby přežili, neboť „*lidské bytosti mají bezprostřední právo*

⁴² FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 223

⁴³ Tamtéž, str. 210-211

⁴⁴ Tamtéž, str. 112-113

⁴⁵ Tamtéž, str. 213

⁴⁶ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 216

na život bez ohledu na to, zda plní své povinnosti vůči společnosti.“⁴⁷ To vše by dle Fromma vyřešil zaručený roční příjem, který by nám napomohl ke skutečné svobodě a nezávislosti. Proto je nepřijatelný takový systém, který je založen na kontrole a vykořisťování jako jsou například různé formy diktatury.⁴⁸

Dalším bodem, který je potřeba změnit je oblast vědy a výzkumu. Dle Fromma by mělo dojít k omezení vědy na oblast průmyslu, neboť bylo prokázáno, že určité objevy v genetice, v neurochirurgii a dalších oblastech, by mohli být zneužity ke zničení lidstva než k takovým účelům, pro které byly objeveny. Vezměme si příklad chemika Alfréda Nobela a jeho nejznámějšího vynálezu dynamitu. Pro takové účely by měl být utvořen kontrolní výbor, bez jehož schválení by nebylo možné využívat nový teoretický objev v praktické oblasti, pokud nepůjde o blaho lidstva a nikoli k vytvoření co největšího zisku.

Další nezbytnou podmínkou pro vytvoření nové společnosti je jaderný a zbrojní průmysl, který ve velké míře dotován například na úkor zdravotnictví.⁴⁹ Déle se také Fromm zmiňuje o rovnoprávnosti mezi mužem a ženou, což je další formou utlačování silnějšího na úkor slabšího pohlaví, proto by kontrolní rada měla být vytvořena jak z mužů, tak i z žen.⁵⁰

Je třeba zdůraznit, že Fromm neposkytuje celkový návod ke změně společnosti a to, jak všechny jeho návrhy úspěšně aplikovat v praxi. Musíme začít od samého začátku, od nás samotných. Sami se musíme rozhodnout, jakou cestou se dát, neboť změna vychází z naší podstaty a nikdo by nám neměl nařizovat, co dělat. Fromm nám pouze ukazuje, jaká společnost může být. Pro vyléčení naší společnosti je třeba vyvinout takové úsilí, jako při záchraně života jednotlivce.⁵¹ Je třeba si také uvědomit, že ne všichni lidé žijí v modu vlastnění nebo v modu bytí, proto velmi důležitý vliv má společnost kolem nás, neboť „*uskutečnění nové společnosti a nového člověka je možné jen tehdy, budou-li staré motivace zisku a moci nahrazeny novými, jako je bytí, sdílení, chápání; bude-li tržní charakter nahrazen charakterem tvořivým, milujícím; bude-li kybernetické náboženství nahrazeno novým, radikálně humanistickým duchem.*“⁵²

⁴⁷ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 218

⁴⁸ Tamtéž, str. 219

⁴⁹ Tamtéž, str. 225

⁵⁰ Tamtéž, str. 220

⁵¹ FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. 2. Vyd. Praha: Aurora, 2014. str. 228-230

⁵² Tamtéž, str. 230

3 Aspekty svobody moderního člověka

Erich Fromm se také zabýval tématem svobody. Otázka, na kterou hledal srozumitelnou odpověď zní: Co pro moderního člověka znamená svoboda? V důsledku toho se ohlížel na události v dějinách lidstva, a to především na moderní evropské a americké dějiny 20. století, kdy se nejen člověk, ale celá společnost snažila osvobodit od politické, ekonomické i duchovní svázanosti a dogmat.

Svoboda jako taková je pro člověka vrozená, je to něco přirozeného. Erich Fromm tvrdí, že taková svoboda však může být potlačována. Svoboda jedincova se však stále bude pokoušet o návrat zpět jako jeho přirozená potřeba. Dle Fromma opravdová svoboda vychází z naší nezávislé osobnosti, z nás samých.⁵³

Fromm rozlišuje dva základní typy svobody, a to svobodu „od“ a svobodu „k“, přičemž svoboda „od“ je považována za negativní cestu a svoboda „k“ je považována za pravou pozitivní cestu. Svoboda „od“ se jeví pro člověka spíše jako prokletí. Jsme sice svobodní, ale bezmocní a plní obav, neboť nevíme, jak s čerstvou svobodou naložit, a jak si ji udržet. *„Člověk je svobodný od nevolnického ráje, není však svobodný k sebeovládání, k realizaci své individuality.“*⁵⁴ Osvobození se „od“ něčeho není totožné s pozitivní svobodou „k“.

Dějiny lidstva jsou plné konfliktních bojů a různých forem útlaku, ať politických či ekonomických, a každý krok k vyšší individualizaci vyvolává v lidech nejistotu. Ve středověku měli lidé pevně daná pravidla a svá postavení, to přinášelo určitý pocit jistoty a pořádku. Po reformách a válkách o svobodu a proti útlaku jak mocenskému, tak duchovnímu, najednou člověk neví, jak dál, neví, jak s nově nabytou svobodou, o kterou tolik bojoval, naložit. Přišel o společenskou jistotu a pocit bezpečí.⁵⁵ Přišel o ustálené a vžité rozdělení společnosti, ve které žil. K příkladu nemusíme chodit moc daleko do dějin, neboť i v našich dějinách se setkáváme s podobným problémem. Příkladem je sametová revoluce, kdy lidé bojovali proti nesvobodě, proti tehdejšímu režimu. Lidé věděli, co vše je špatné ve starém režimu a ve fungování společnosti samotné. Poté, když byl režim poražen a stali jsem se demokratickým státem, mnozí najednou nevěděli, co si s takovou svobodou počít. Jsou však i tací, kteří si tuto získanou svobodu užívají. Nově nabyté možnosti dokázali plně využít a prosadit se jak doma, tak

⁵³ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 2. vyd. Praha: Portál, 2014. str. 32-33

⁵⁴ Tamtéž, str. 40

⁵⁵ Tamtéž, str. 41

v kontextu Evropy jako takové. Stále se však najdou i takoví lidé, kterým by vyhovovalo, aby je někdo řídil. Takovým lidem vyhovoval více režim minulý sice s menší mírou svobody, ale určitými jistotami, které nekladly důraz na jejich vlastní schopnosti, cíle a snahy něčeho dosáhnout vlastními silami, a to jak fyzickými, tak duševním růstem.

Dle Fromma, když se tedy člověk osvobodí *od* tradičních pout středověké společnosti, poskytne to jedinci nový pocit nezávislosti, který dříve neznal. Vyvolá to v něm však i nové pocity osamělosti, izolovanosti a nejistoty.⁵⁶

Aby člověk mohl dosáhnout svobody „*k*“, musí být schopen vidět obě strany tohoto procesu. Musíme překonat své pocity izolace a osamělosti a být nakloněni tomu, co nám taková svoboda nabízí, tím konečně začneme žít plnohodnotný život. Jen tímto způsobem dosáhneme pozitivní svobody „*k*“. Fromm také poukazuje na jiný problém svobody. Tvrdí, že svobodu musíme vnímat nejen z pohledu kvantitativního, tzn. stávající svobodu rozšiřovat, uchovat a chránit ji, takovou svobodu označuje za tradiční. Důležitá je však i svoboda nová i z pohledu kvalitativního, taková, která nám napomůže k realizaci vlastního Já, naučit se důvěřovat sami sobě a také životu a přírodě kolem nás, a to bez pocitu izolovanosti. Nesmíme se bát spontánnosti, neboť ta vychází z naší svobodné vůle.⁵⁷

3. 1. Mechanismy úniku

Dle Fromma je břemeno svobody leckdy pro člověka neúnosné. Nepodaří-li se člověku dospět od negativní svobody k té pozitivní, musí se snažit svobodně uniknout. Zde Fromm popisuje, co se v nás odehrává a poukazuje na to, jak jsme ve své snaze uniknout osamělosti a bezmocnosti ochotní se vzdát vlastního Já tím, že se podřídíme novým formám autority (nacismu, komunismu, nebo podřízení se nějakému vůdci). V demokratické společnosti je to nejčastěji útěk ke konformnímu jednání a začlenění se do stáda konzumní společnosti. Je jednodušší přizpůsobit se konvenčním vzorcům chování.⁵⁸ Tyto mechanismy úniku vyplývají z nejistoty osamělého jedince, který nemá jistotu a důvěru ve své vlastní schopnosti. Rozdělení společnosti mu připadá nečitelné, tím pádem je pro něj nesmírně složité se v této společnosti jak orientovat, tak se do ní plnohodnotně začlenit. Pokud se člověk ocitne v situaci, kdy se mu

⁵⁶ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 2. vyd. Praha: Portál, 2014. str. 87

⁵⁷ Tamtéž, str. 88-89

⁵⁸ Tamtéž, str. 109

rozpadnou primární vazby, které jedinci poskytovaly jistotu, otevírají se mu dvě cesty, jak uniknout z nesnesitelného stavu bezmocnosti a osamění.

První cesta vede k pozitivní svobodě. Můžeme se dobrovolně spojit se světem prostřednictvím lásky a práce, naučit se opravdově vyjadřovat své city, smysly a používat své rozumové schopnosti. Tím se opět sjednotíme s lidstvem, přírodou i se sebou samým, aniž bychom se současně vzdali nezávislosti, integrity a osobní svobody svého jedinečného Já.

Druhá cesta, která se před námi otevírá, vede k tomu, abychom se vzdali své osobní svobody. Snažíme se uniknout osamělosti tím, že se úplně vzdáme individuality a integrity svého Já. Pro tuto cestu je charakteristický nutkavý tlak, sžíravá nejistota a panika, proto tato cesta v žádném případě nevede ke štěstí a pozitivní svobodě. Podle Fromma se pro takovou svobodu rozhodnou většinou jedinci, kteří trpí nějakou z emocionálních či mentálních poruch. Taková svoboda problémy nevyřeší, uschová je hluboko pod povrch a tento způsob života se skládá často pouze z automatických nebo nutkavých činností.⁵⁹

3. 1. 1. Autoritářství

Autoritářství je prvním typem mechanismu úniku před svobodou. Jeho hlavní podstatou je vzdát se vlastní svobody a individuality. Jedinec se snaží sloučit své Já s něčím mimo sebe za účelem získání síly a jistoty, která jemu samotnému chybí. Tím jedinec získá náhradu za primární vazby, které ztratil. Jinými slovy, hledáme nové sekundární vazby, které nám přinesou pocit bezpečí a jistoty. Autoritářství se vyznačuje dvěma způsoby, a to podřízeností nebo ovládnutím. Fromm podřízenost označuje za určitý projev masochismu, ovládnutí zase za projev sadismu. Oběma způsoby se jedinec snaží uniknout z nesnesitelné osamělosti, neschopnosti a strachu z uvědomění si své osobní síly a plného realizování svého Já v dané společnosti.⁶⁰

Masochistické snahy se nejčastěji vyznačují pocity méněcennosti, bezmocnosti, individuální bezvýznamnosti. Takoví lidé mají tendence se podceňovat, považovat se za slabochy, kteří jsou neschopni řídit svůj vlastní život a rozhodovat o něm v uvědomění si plné odpovědnosti za svá rozhodnutí. Takoví lidé touží být ovládnuti ať jinými lidmi, institucemi, nebo přírodou. Často jsou neschopni uvědomění si prostého pocitu „já chci“ nebo „já jsem“. Život považují za těžko zvladatelný bez cizí pomoci nebo vedení. Mimo tyto pocity se objevují

⁵⁹ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 2. vyd. Praha: Portál, 2014. str. 113

⁶⁰ Tamtéž, str. 114

v krajních případech tendence k sebezraňování a vyvolávání bolesti. Sebepoškozování těmto lidem přináší určité potěšení. Pocit bezmocnosti, slabosti a utrpení druhou osobou zase sexuální uspokojení.⁶¹

Opakem jsou sadistické sklony, které jsou však úzce spjaty s masochistickými. Fromm uvádí tři druhy sadistických tendencí. V prvním případě se sadista snaží o to, aby na něm byly závislé jiné osoby, nad kterými by měl absolutní moc. V druhém případě se sadista snaží druhé osoby nejen ovládat, ale i vykořisťovat, využívat, okrádat je a osvojit si vše, co lze využít. Zpravidla jde nejen o materiální věci, ale i o emocionální či intelektuální hodnoty, které může druhý nabídnout. Třetím druhem sadismu je touha způsobit druhému utrpení, nebo jej vidět trpět. Může jít o utrpení tělesné i duševní. Hlavním cílem je druhého uvést do rozpaků, urazit, pokořit nebo ho vidět v trapných situacích.⁶² Tito jedinci využívají klamu laskavosti, starostlivosti a velkého zájmu o druhé: „*Ovládám tě, protože vím, co je pro tebe nejlepší, a ve svém zájmu bys mě měl poslouchat bez odporu.*“ Nebo „*Já jsem tak obdivuhodný a jedinečný, že mám právo očekávat, aby se jiní stali na mně závislími.*“⁶³

Fromm dále rozlišoval autoritu vnější a autoritu vnitřní. Vnější autoritou máme na mysli osobu, či instituce, které nám říkají, co máme nebo nemáme dělat. Za vnitřní autoritu považuje naše svědomí nebo superego. Stejně jako osoby a instituce může být stejným tyranem naše svědomí. Vláda svědomí je mnohdy přísnější a v osobních soudech příkřejší než nadvláda vnějších autorit. Jedinec cítí tuto nařízení jako svá vlastní, a kdo by se dokázal vzbouřit sám proti sobě?⁶⁴

V poslední době však dochází k fenoménu, kdy si každý může dělat co chce a vytrácí se role jak vnější, tak i vnitřní autority. Podle Fromma však autorita nezmizela, ale stala se *autoritou anonymní*. Taková autorita se skrývá za zdravým rozumem, vědou, duševním zdravím, normalností nebo veřejným míněním. Anonymní autorita není nic jiného než to, co je samozřejmé a zdá se, že ve své podstatě nevyužívá žádného nátlaku, pouze jakéhosi mírného přemlouvání. Markantním příkladem jsou reklamy. Zatímco proti vnější autoritě, máme nutkání bojovat, protože ji dokážeme identifikovat, ta anonymní je rafinovanější. Taková autorita se

⁶¹ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 2. vyd. Praha: Portál, 2014. str. 115

⁶² Tamtéž, str. 115-116

⁶³ Tamtéž, str. 116

⁶⁴ Tamtéž, str. 132

chová jako neviditelný nepřítel, proti kterému se nedá bojovat. Mnohdy o něm ani nevíme, nebo si ho v plné míře neuvědomujeme.⁶⁵

Dalším důležitým rysem tohoto mechanismu úniku je autoritářský charakter. Zde existují dva póly: mocní a bezmocní. Mocné moc okouzluje, a nakonec je také pohltí, proto bezmocnými pohrdají, což v nich vyvolává přání ovládat je, napadnout či pokořit. Čím je objekt bezmocnější, tím více je tento autoritářský charakter povzbuzován.⁶⁶

3.1.2. Destruktivita

Ačkoli jsou sadomasochistické snahy úzce propojeny s destruktivitou, dle Fromma nejde o totéž. Destruktivitou nemáme na mysli aktivní nebo pasivní symbiózu, jako je tomu u sadomasochistických snah, ale zde jde o absolutní odstranění daného objektu. Je zakořeněna v nesnesitelné bezmocnosti a osamělosti jedince. Ze strachu ze světa jako takového z jeho síly, velikosti a pocitu pohlcenosti světem. Takovému pocitu bezmocnosti lze uniknout pouze tím, že jej zničíme. Tak nad ním zvítězíme a zároveň snížíme možnost ohrožení zvenčí. Takto sice neodstraníme osamělost, ale získáme pocit bezpečí, protože nám vnější síly nemohou dále ubližovat. Fromm považuje destruktivitu za poslední možnost, kdy je jedinec na pokraji svých sil a zmůže se k tomuto poslednímu zoufalému kroku.⁶⁷

Fromm rozlišuje dva typy destruktivních tendencí. Prvním typem destruktivity je reakce na přímé ohrožení našeho života, kdy jedinec využije tohoto typu jako nepostradatelné obrany. Tento typ je dle Fromma neškodný, neboť se snažíme pouze o vlastní sebeobranu a upínáme se k ní pouze v nevyšší nouzi, tudíž nejde o snahu něco nebo někoho zničit.

Druhým typ je mnohem nebezpečnější, neboť se jedinec snaží neustále ničit vše kolem sebe bez jakéhokoli racionálního důvodu. Tyto typy lidí Fromm považuje za mentálně či emociálně nemocné. Zde nastává zlom. Pokud totiž jedinec nenajde jiné osoby, které by eventuálně mohl zničit, upíná se sám na sebe. Stává se vlastním objektem své destruktivity, jako příklad uvádí Fromm sebevraždu.⁶⁸

Hlavním motivem těchto destruktivních projevů je individuální frustrace a úzkost vyplývající z nenaplnění našich životních cílů a cesty, kterou se náš život ubírá. Destruktivita

⁶⁵ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 2. vyd. Praha: Portál, 2014. str. 132-133

⁶⁶ Tamtéž, str. 133

⁶⁷ Tamtéž, str. 141

⁶⁸ Tamtéž, str. 142

se často obrací proti těm, v nichž vidí destruktivní jedinec své ohrožení. Představují pro jedince ohrožení jeho mentálních, materiálních a emocionálních zájmů a osobních jistot. Fromm tvrdí, že „destruktivita je únik z neprožívaného života“.⁶⁹

3.1.3. Konformita automatů

Automat konformity je posledním z mechanismů úniku, o kterých Fromm hovoří. Zatímco předchozí mechanismy byly spíše extrémními příklady, tento druh mechanismu je řešením, pro které se dle Fromma rozhodne většina normálních lidí v naší společnosti. V tomto případě se jedinec snaží co nejvíce splynout s davem a dobrovolně přebírá kulturní vzory a udělené role dané společností. Takový člověk se stane přesně tím, co se od něj očekává na úkor vlastního Já. Tento jedinec se dobrovolně vzdává možnosti tvůrčího a duchovního růstu. Přizpůsobení se většinovému schématu společnosti mu na oplátku poskytuje určitou formu anonymity a možnosti bez větší námahy zaujmou své místo ve společnosti. Nejsou na něj kladeny větší nároky na fyzické a mentální úsilí o sebeprosazení. „Člověk, který se vzdá své individuality a stává se automatem totožným s miliony jiných automatů kolem něho, se nemusí cítit osaměle, natož pociťovat něco jako úzkost. Cena, kterou za to platí, je však vysoká; je to ztráta vlastního já.“⁷⁰ Tím, že převezme tyto očekávané modely, vytratí se z nás náš vnitřní rozpor mezi vlastním já a světem. Jedinec se zbaví strachu z osamělosti, bezmocnosti a získá vytoužený pocit jistoty. „Tento mechanismus lze srovnávat s ochranným zbarvením, jež na sebe berou někteří živočichové. Podobají se svému okolí tak, že je od něho lze jen těžko rozeznat.“⁷¹ Takový člověk, který podlehne tlaku společnosti a přizpůsobí se, pak přijímá takové názory i myšlenky, které jsou mu prezentovány a postupem času je vydává za své. Takovým příkladem jsou média, která nám prezentují v různé míře upravené pravdy, či polopravdy. Předkládají nám svůj úhel pohledu na danou situaci či probíraný problém. Nám nezbyvá nic jiného, než takovou pravdu přijmout, protože ve většině případů nelze takto prezentovaná tvrzení nijak ověřit. Postupem času ztratíme schopnost kritického myšlení a přijímáme realitu tak, jak je nám prezentována. Veškeré své pochybnosti potlačujeme a bez výtek přijímáme takto prezentovaný názor. Akceptujeme ho jako jediný správný pohled na danou problematiku. Stáváme se tak jen dalším automatem společnosti, ve které žijeme a jsme jejími členy.⁷²

⁶⁹ FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 2. vyd. Praha: Portál, 2014. str. 144

⁷⁰ Tamtéž, str. 146

⁷¹ Tamtéž, str. 146

⁷² FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 2. vyd. Praha: Portál, 2014. str. 146-147

4 Lidská existence

Lidská existence a přirozenost člověka je součástí humanistické etiky, z které Fromm vychází. Hlavním předmětem je člověk a fakt, že existuje. Existuje i lidská přirozenost, která je pro nás charakteristická. Přirozenost není daná je proměnlivá, živá a měnící se v závislosti na jedinci samotném i společnosti jako takové. Toto tvrzení potvrzuje již samotný historický vývoj člověka a společnosti jako celku. Jedinice utváří mravní hodnoty. Když dojde k jejich porušení, jsme svědky nejen mentálního, ale i emocionálního rozkladu naší osobnosti.⁷³

4. 1. Lidská přirozenost

Jak již bylo zmíněno, hlavním předmětem humanistické etiky je člověk a jeho přirozenost. Lidská přirozenost nebyla do dnešní doby nějak exaktně definována. Staří antičtí myslitelé a filozofové ji prezentovali jako něco stálého, nezměnitelného a jednoznačně daného. Naopak moderní myslitelé se v převážné míře shodují, že lidská přirozenost se vyvíjí je nestálá neuchopitelná a její vývoj je podmíněný vnějšími faktory. Vztahem k přírodě, duševním a mravním hodnotám a vývoji jako takovému. V neposlední řadě je silným hybatelem tohoto pohybu vývoje i společnost, ve které žijeme.⁷⁴

Hlavní metoda v pozorování vývoje lidské přirozenosti spočívá v individuálních lidských reakcí na měnící se sociální podmínky, které na nás působí – kultura, věda, rodina, náboženství a další. Lidskou přirozenost však samo o sobě pozorovat nelze. Zkoumáme především její zvláštní projevy v různých situacích, na základě kterých, vytváříme teoretické konstrukce. Musíme tedy vycházet z empirického studia lidského chování a jeho projevů.⁷⁵

Každý z nás je představitelem lidstva, tedy příkladem lidského druhu. Jsme sami sebou a zároveň vším. Jsme individualitou se všemi našimi zvláštnostmi a v tomto smyslu jsme dle Fromma neopakovatelní. Naše individuální osobnost je určována zvláštností lidské existence, které jsou společné všem lidem, a tím se lišíme od zvířat.⁷⁶

Prvním faktorem, díky kterému se odlišujeme od zvířat, je pud. Člověk se okolnímu světu stále přizpůsobuje a zároveň postrádá pudovou regulaci. Na druhou stranu, Fromm tvrdí, že čím více postrádáme pudové vybavení, tím více se vyvíjí mozek a rozum a jsme schopni

⁷³ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 21-22

⁷⁴ FROMM, Erich. *Obraz člověka u Marxe*. Brno: L. Marek, 2004. str. 24

⁷⁵ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 23

⁷⁶ Tamtéž, str. 35

něčemu se učit. Prostřednictvím rozumu chápeme svět, a pomocí této představy se člověk dostává za hranice svých smyslů. „*Člověk je nejbezmocnější ze všech zvířat, avšak tato biologická slabost je současně základnou jeho síly, protože je primární příčinou rozvoje všech specificky lidských vlastností.*“⁷⁷ Fromm uvádí, že rozum je pro člověka požehnáním, neboť si uvědomujeme hranice našeho bytí, ale i prokletím, protože si uvědomujeme pomíjivost života a smrt. Proto neustále zápasíme s vlastní existencí a obavami z budoucnosti. Tím se lidská existence liší od existence všech ostatních organismů. Cítíme nespokojenost, nudu, osamělost, bezmocnost, a tím se člověk stává jediným živočichem, který vidí vlastní bytí jako problém, který musí neustále řešit a kterému nelze uniknout. Tyto rozpory lidské existence jsou neodstranitelné, avšak každý z nás na tyto rozpory různě reaguje. Smrt je nevyhnutelná a hluboce nás ovlivňuje, zaměstnává naše myšlení, neboť je pro nás cizí, nemáme s ní žádné zkušenosti, tím se stává druhým faktorem, díky kterému se odlišujeme od zvířat. Jde o největší existencionální problém celého lidstva. Jsme si vědomi, že jsme se narodili, aby nás život jednou pro vždy uhasl. Člověk tak žije v neustálém rozporu a stále hledá nová řešení, vytváří si vlastní svět, představy, ideologie, ve kterých se bude cítit v bezpečí a které nám ukáží smysl života. Fromm uvádí příklad křesťanské koncepce nesmrtnosti, kdy nesmrtnost duše popírá skutečnost, že smrtí končí život.⁷⁸ Díky těmto představám a ideologiím neztrácíme naději a dodávají nám pocit uklidnění a pocit možné sebezáchovy. Pro kvalitní a naplněně prožitý život je pro každého z nás nutné mít se rád. Sebe sama a nepodceňovat svou bezprostřední lidskou osobitost, ale ani ji přeceňovat. Pak je naše Já ve správné rovnováze vůči okolnímu světu. Můžeme se soustředit na opravdový život a užívat si vše, co nám nabízí. Snažme se nemyslet na své omezené bytí na této zemi. Využijme náš čas co nejproduktivněji a nejkvalitněji jak pro nás samé, i pro celou společnost, ve které žijeme.

4. 2. Osobnost, temperament a lidský charakter

Pro člověka je charakteristická osobnostní jedinečnost. Dle Fromma osobnost tvoří nejen zděděné psychické vlastnosti, ale i ty, které získáváme během našeho života. Tyto vlastnosti dělají z člověka jedinečnou individualitu a charakterizují jeho osobnost. Už řecký, otec medicíny, Hippokrates rozlišil čtyři základní druhy temperamentu: choleric, sangvinik, melancholik a flegmatik. Choleric a sangvinický typ člověka, má výbušnou povahu a charakterizují jej rychlé změny zájmů. Zatím, co u cholericů je tento zájem silný, u sangviniků

⁷⁷ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 36

⁷⁸ Tamtéž, str. 37-38

naopak. V protikladu k těmto typům, je flegmatický typ člověka a melancholický typ. Pro melancholiky je charakteristický pomalu se rozvíjející podněty pro zájmy, u flegmatiků je slabý. Tyto čtyři temperamenty byly symbolizovány čtyřmi živly: ⁷⁹

Tabulka č. 1:

Cholerik	Oheň	teplý, suchý, rychlý a silný
Sangvinik	Vzduch	teplý, vlhký, rychlý a slabý
Melancholik	Země	studený, suchý, pomalý a silný
Flegmatik	Voda	studený, vlhký, pomalý a slabý

Temperament souvisí se způsobem reakce, je podmíněný a neměnný. Zde Erich Fromm striktně rozděluje dva odlišné pojmy: temperament a charakter. Poukazuje na to, že velmi často dochází k záměně, avšak jde o zcela rozdílné pojmy. Charakter se formuluje na základě zážitků a vzorů chování, které se utvářejí zejména v mládí, může se však během života proměňovat v závislosti na poznávání nových vjemů a podnětů. Dále je ovlivněný i prožitými a nabytými zkušenostmi. Fromm uvádí následující příklad: „*Jestliže má někdo cholerický temperament, pak reaguje rychle a silně. Ale to, na co rychle a silně reaguje, závisí na způsobu jeho zaujetí, na jeho charakteru. Produktivní, spravedlivý, láskyplný člověk bude reagovat rychle a silně, jestliže miluje, jestliže je pobouřen nespravedlností nebo jestli na něj udělala dojem nová idea. Jestliže se jedná o sadistický a destruktivní charakter, bude reagovat rychle a silně ve své destruktivní zlobě nebo ve své krutosti.*“⁸⁰

Fromm při popisu charakteru vychází z některých teorií Sigmunda Freuda a odkazuje se na jeho pojetí dynamického charakteru. Freud poukázal na to, že je třeba porovnat pojmy způsob chování a charakter. Zatím co způsobem chování se rozumí jednání, které může být pozorováno někým třetím. Charakterem rozumíme snahy, které určují chování. Freud však základní pojetí a vztah charakteru hledal v sexuálním pudu – libidu. Zde se teorie Freuda a Ericha Fromma rozcházejí. Dle Fromma charakter nespočívá v různých formách utváření libida, ale je dán vztahem a orientací každého z nás ke světu, a to dvěma způsoby – asimilačním procesem a zespolečenštěním. Na základě asimilace si osvojujeme věci tím, že si je buď vezmeme z vnějšího zdroje, nebo vyrobíme. Druhý způsob představuje navazování vztahů s jinými lidmi a také k sobě samému, tím dojde k zespolečenštění, neboť absolutní izolace je neslučitelná

⁷⁹ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 45

⁸⁰ Tamtéž, str. 46

s duševním zdravím. Utvářet vztahy můžeme nejrůznějšími způsoby. Můžeme milovat, nenávidět, soutěžit nebo spolupracovat. Obě tyto formy tvoří jádro celého charakteru.⁸¹ „Charakter se dá tedy definovat jako relativně permanentní forma, do níž je sváděna energie člověka v procesu asimilace a zespolečenštění.“⁸²

Již od dětství je náš charakter ovlivněn výchovou našich rodičů, pedagogů i vlivem komunity, ve které je náš charakter formován. Později společností, do které se začleníme a také kulturními okolnostmi. Díky tomu se vyvíjí náš sociální či individuální charakter. Sociální charakter se utváří ve společnosti lidí se stejnými kulturními prvky a duchovními hodnotami. Ty jsou akceptovány celou společností, tu pojí určité charakterové rysy. Naproti tomu individuální charakter pozorujeme sice ve stejné skupince lidí, avšak všímáme si toho, jak se konkrétní člověk liší od druhého i od zbytku společnosti. Každý jedinec je jiný neopakovatelný a ve své osobnosti a charakterovému vybavení jedinečný. Máme odlišnou povahu, temperament, charakter a vyrůstali jsme v jiných sociálních a kulturních podmínkách, proto se navzájem od sebe lišíme.⁸³

4.2.2. Neproduktivní charakter

Jedinec není schopen sám cokoliv vytvořit či vyprodukovat. Neproduktivní charakter člověka se dělí na čtyři typy. Jde o receptivní orientaci, vykořisťovatelskou, křečkovskou a trži orientaci. Všechny čtyři typy jsou součástí člověka a navzájem se prolínají.

4.2.2.1. Receptivní orientace

Při receptivní orientaci člověk věří, že vše, po čem touží, lze získat pouze z nějakého vnějšího zdroje. Takoví lidé mají sklony k nevybíravosti. Co se týče lásky, tito lidé doslova vzplanou pro každého, neboť je uspokojuje pocit být někým milován. Jsou velmi citliví, pokud je jejich objekt přestane milovat nebo je odmítne. Pro tento typ lidí je typické čekání. Raději na někoho čekají, než aby vyvinuli vlastní úsilí a riskovali odmítnutí. Pokud jsou věřící, doufají, že vše získají od Boha než díky vlastní aktivitě. Jedinci se často dostávají do konfliktů, neboť neumí říkat ne a raději slibují. Z toho vyplývá, že takoví lidé jsou závislí na druhých, protože bez cizí pomoci nedokážou nic podniknout a jsou ztraceni a bezmocní. Všeobecně jde

⁸¹ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 50-51

⁸² Tamtéž, str. 51

⁸³ Tamtéž, str. 52-53

o optimistické a přátelské lidi, kteří milují společnost, jídlo a pití. Mají důvěru k životu a k tomu, co jim nabízí. Pokud však přijdou o tuto jistotu, zažívají pocit frustrace a mají sklony k depresím.⁸⁴

4.2.2.2. Vykořisťovatelská orientace

Vykořisťovatelský typ člověka také věří, že vše lze získat z vnějšího zdroje bez vyvinutí vlastní aktivity. Na rozdíl od receptivního typu nedoufá, že vše získá darem od druhých, ale si vše, co chce lstí a násilím. Co se týká lásky, hledá ji tam, kde ji může ukrást někomu jinému. Přitahuje je skutečnost, že ona osoba je k němu připoutána a on ji může ovládat a brát si, co se mu zlíbí. Zamlouvá se mu pocit, že nemusí nic na oplátku nabízet, a vše dostává. V intelektuálních snahách raději ukradnou myšlenky a dobré nápady někomu jinému, než aby vyvinuli vlastní úsilí. Takoví lidé se řídí pravidlem, že „*ukradené plody jsou nejsladší*.“ Jedinci se vyznačují žárlivostí, cynismem, kousavými poznámkami o druhých, nedůvěrou a rafinovaným chováním.⁸⁵

4.2.2.3. Křečkovská orientace

Zatímco, receptivní typ a vykořisťovatelský typ jsou protiklady, křečkovský typ je zcela odlišný. Lidé této orientace mají málo důvěry v něco nové, co by mohli získat od okolního světa. Jak již název napovídá, jedná se o spořivé lidi, kteří jsou nesví, pokud mají něco vydat. Střídají majetek a jsou lakomí. Stejně zacházejí i s láskou. Láska je v podstatě z jejich pohledu vlastnictví. Sami ji neposkytují, ale usilují o milující osobu jen, z toho důvodu, aby ji vlastnili. Jedinci křečkovského typu jsou odtažití a charakterizují je sevřené rty. Jejich gesta, jako jsou zkřížené ruce, či nohy, naznačují uzavřenost a osobní hranice. Mají nedůvěru v něco nové a raději se upínají k minulosti. Jsou to typičtí puntičkáři, kteří musí mít ve všem přehled a pořádek. Mají smysl pro spravedlnost - „*moje je moje a tvoje je tvoje*.“⁸⁶

⁸⁴ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 53-55

⁸⁵ Tamtéž, str. 55-56

⁸⁶ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 56-58

4.2.2.4. Tržní orientace

Podle Ericha Fromma je tato orientace trendem nové doby a souvisí s ekonomickou funkcí trhu. V moderním kapitalismu došlo ke ztrátě kontaktu mezi výrobcem a spotřebitelem. Dříve byla známa poptávka, na základě které se vyrábělo jen takové množství, jaké bylo třeba. Dnes dochází k častému nesouladu mezi nabídkou a poptávkou. Buď je věcí přespříliš, nebo naopak málo. Přestalo se vyrábět pro lidi, ale pro trh, čímž zboží ztrácí svou hodnotu a stává se hospodářsky bezcenným zbožím. Tuto hodnotu však nahradila směnná hodnota. Tato orientace je charakterizována změnou myšlení samotného člověka. Stáváme se směnnou hodnotou. Každý den jsme hodnoceni podle toho, jak jsme oblečení, jaký máme titul či zaměstnání. Jsme bud uznáváni nebo zavržováni. Naše hodnota závisí na tom, zda jsme schopni se co nejlépe prodat a sami sebe prosadit na trhu, zkrátka musíme splňovat jednu podmínku, musí být po nás poptávka, tím se stáváme cennými pro společnost. Přestává záležet na tom, zda svou práci umíme dobře. Tím dochází ke kolísání našeho sebevědomí a klesá po každém neúspěchu. Ztrácíme svou hrdost a důstojnost. Lidé se stávají povrchními a nedokáží ocenit jedinečné vlastnosti druhých, považují je za něco podivného. Chceme se za každou cenu zavděčit, protože nás pohání strach ze selhání. „*Jsem takový, jakým si mne přejete mít.*“⁸⁷

4.2.3. Produktivní orientace

Produktivní charakter člověka je promítán do všech lidských oblastí a vyznačuje se samostatnou tvůrčí činností bez ohledu na, zda bude úspěšná. Znamená to, že jsme připraveni využít své schopnosti a nejsme závislí na nikom a na ničem. Zároveň je schopný řídit se rozumem a zhodnotit své síly a schopnosti a využít je k co nejlepšímu užítku. Základními podmínkami je svoboda, racionální myšlení a nezávislost. Kdyby totiž došlo k tomu, že by tyto podmínky byly vynuceny pod tlakem vnějších sil, bylo by to neproduktivní, už by nešlo o vlastní vůli.

Jestliže člověk splní tyto podmínky a využije své síly produktivně, dostává se do vztahu ke světu, a to dvěma způsoby – reproduktivně a generativně. Pro reproduktivitu je typické vnímání reálné skutečnosti. Generativitou oživíme tuto realitu spontánní aktivitou vlastních duševních a citových sil. Zcela normální, duševně zdravý člověk, přijímá svět takový, jaký je a současně jej chápe a obohacuje jej o své vlastní síly. Disponuje oběma typy vnímání světa, tedy reproduktivitou i generativitou, přičemž jedna složka vždy převažuje.⁸⁸ „*Existence obou*

⁸⁷ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 58-63

⁸⁸ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 70-75

schopností, reproduktivní i generativní, je předpokladem produktivnosti. Jsou to protilehlé póly, jejichž vzájemné působení je dynamickým pramenem produktivnosti. “⁸⁹ Produktivnost se pak promítá do všech sfér našeho života. Obohacujeme nejen své okolí, ale i sami sebe. „*Člověk může díky své produktivnosti tvořit materiální předměty, umělecká díla a myšlenkové systémy, ale daleko nejdůležitějším předmětem produktivnosti je člověk sám.*“ ⁹⁰

4.2.3.1. Produktivní láska a myšlení

Lidská existence dle Fromma závisí na vytváření vztahů ve společnosti, zároveň však musíme být nezávislí. Jde o paradox lidské existence, kdy si musíme zachovat svou jedinečnost, osobitost a zvláštnost, která nás formuje v jedince zcela neopakovatelného a nenapodobitelného. Zároveň nás naše přirozenost ponouká k navazování vztahů jak v co nejtěsnějším vztahu, tak v širším slova smyslu. Erich Fromm vidí odpověď právě v produktivitě.⁹¹ Pojem produktivní láska se odlišuje od toho, co láskou nazýváme. V dnešní době se každý z nás zajímá o to, zda máme přítele / přítelkyni, druha / družku, manžela / manželku, zkrátka, jestli máme lásku, někoho blízkého. Jde však o skutečnou lásku? Nebo jen pocit, že někoho máme, který nám dává pocit uspokojení a jistoty. Pevného bodu, ke kterému se upínáme. Už odedávna je nejhlubší lidskou potřebou překonat odloučenost, samotou.⁹²

Fromm tvrdí, že existuje možnost, jak takové produktivní lásky dosáhnout. Člověk se může dostat do produktivního vztahu tím, že jedná a chápe, tím, že druhému porozumíme, neboť láska nemůže existovat bez rozumu, i když jde o dva odlišné pojmy.

Lidé často zaměňují pojmy chtivost a láska. Chtivost je závislostí někoho vlastnit, mít pocit, že někoho mám, že jsme zamilovaní, ale ve skutečnosti nejde o lásku. Láska se skládá z mnoha citů a pocitů, chuti a touze být s milovanou osobou, učit se a pracovat na vztahu. Potlačit své sobectví a dopřát svému protějšku dostatek tvůrčích podnětů pro jeho osobní růst a rozvoj. Tím rosteme a rozvíjíme se i my sami. Láska je specifický cit. Každá lidská bytost je schopná lásky, dosáhnout jí patří k jednomu z nejobtížnějších cílů. Dle Fromma pravá láska tkví v produktivnosti, proto se nazývá láskou produktivní.⁹³ V její podstatě je stejná ať se jedná o lásku mezi matkou a dítětem, láskou k jinému člověku, či o erotickou lásku mezi dvěma

⁸⁹ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 76

⁹⁰ Tamtéž, str. 76

⁹¹ Tamtéž, str. 80

⁹² FROMM, Erich. *Umění milovat*. 11. vyd. Praha: Portál, 2015. str. 21

⁹³ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 80

jedinci. Předměty lásky jsou různé, tím se však mění jak kvalita, tak i intenzita lásky samotné. Určité prvky jsou však charakteristické pro všechny formy produktivní lásky.⁹⁴

Prvním rysem je pocit odpovědnosti. Odpovědnost totiž není žádnou povinností, která by byla člověku vnucována, vyplývá z nás a z toho, co cítíme.⁹⁵ Jedním z nejčastějších typů produktivní lásky je mateřská láska k dítěti. Hlavní podstatou je péče a odpovědnost, její láska spočívá v péči o své dítě.⁹⁶

V individuální lásce dochází však často k mýlce. Lidé se zamilují a myslí si, že jde o vyvrcholení lásky, jde však o pouhý začátek. Milovat druhého člověka produktivně znamená, že o něj pečujeme a cítíme se za jeho život odpovědní, a to nejen za jeho fyzickou existenci, ale i za zrání jeho lidských schopností. Produktivní láska tedy zahrnuje práci, péči a odpovědnost za růst toho druhého. S tím souvisí také láska k lidstvu, která je neoddělitelná od lásky k jednotlivci. Milovat člověka produktivně znamená mít vztah k jeho lidskému jádru. Hlavním předmětem je zde soucítění s druhým, protože každý z nás se ocitne v situaci, kdy v životě potřebuje pomoc. Dále je to úcta a porozumění. Bez těchto tří důležitých aspektů se z lásky stává pouze touha po nadvládě a majetnictví druhého, což pojem lásky snižuje.

U produktivního myšlení musíme rozeznávat dva pojmy – inteligenci a rozum. Inteligence je dle Fromma nástrojem pro dosahování praktických cílů. Prostřednictvím inteligence objevujeme věci, které je třeba znát, abychom je mohli použít. Rozum má hlubší smysl. Na rozdíl od inteligence, rozum neslouží pouze jako nástroj okamžitého jednání.⁹⁷ Hlavním úkolem je něco znát, porozumět, pochopit, a vést člověka do vztahu k věcem, a jejich pochopení. „Rozum proniká pod povrch věcí, aby odhalil jejich podstatu, jejich skryté závislosti, jejich hlubší smysl.“⁹⁸ V produktivním myšlení není subjekt lhostejný vůči objektu. Subjekt je zainteresován na svém objektu a čím hlubší je pouto, tím plodnější je myšlení. Člověk, nebo libovolný jev se stává jak předmětem myšlení, tak je i předmětem zájmu. Důležitým je z hlediska individuálního života nebo i z hlediska lidské existence. Důležitou roli v tomto vztahu hraje objektivita. Přemýšlející by měl být schopen vidět svůj objekt takový, jaký je ve skutečnosti, nikoliv jaký by si jej přál mít. Tato skutečnost je nezbytnou podmínkou pro to, abychom byli schopni produktivního myšlení.⁹⁹

⁹⁴ FROMM, Erich. *Umění milovat*. 11. vyd. Praha: Portál, 2015. str. 48

⁹⁵ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 81

⁹⁶ FROMM, Erich. *Umění milovat*. 11. vyd. Praha: Portál, 2015. str. 51

⁹⁷ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 81-83

⁹⁸ FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. vyd. Praha: Aurora, 1997. str. 83

⁹⁹ Tamtéž, str. 83-85

5 Násilí, Zlo versus dobro

Erich Fromm uvádí, že lidé se nedělí na dobré a zlé. Vždy záleží pouze na jednotlivci a dané situaci, jak se zachová. Záleží také, jaký způsob života si zvolíme, zda upřednostňujeme lásku k životu (biofilie), či raději zvolíme opačnou cestu (nekrofilie), která je hlavním původcem zla.

5.1. Formy násilí

Různé formy násilí jsou podle Fromma založeny na rozdílu mezi vědomou a nevědomou motivací v našem chování. Takovou nevědomou agresí máme na mysli činy, jejichž cílem není způsobit nějakou škodu, ale způsobit ji mohou. Fromm uvádí jako příklad neúmyslně vypálenou ránu z revolveru, například při špatném zacházení, kdy nechtěně zraníme, nebo zabijeme osobu poblíž.¹⁰⁰

5.1.1. Násilí hravé

Tento typ násilí není, na rozdíl od ostatních, motivován nenávisť ani destruktivností. V tomto případě nejde o snahu druhého za každou cenu zničit, zabít. Hravá forma násilí je v podstatě touha se zlepšovat v nějaké fyzické dovednosti. Dříve to byl zápas ve volném stylu, nebo umění šermu. Jedná se o výcvik a vylepšování svých fyzických schopností a snaha dosáhnout maximální možné hranice dovednosti v dané disciplíně. Původně tato cvičení nesloužila a primárně neslouží k zdokonalení fyzického fondu jednotlivce za účelem ničení a destrukce druhého. Fromm uvádí, že i když při hravém násilí dojde na smrt, může si za to oběť sama, protože stála na nesprávném místě anebo nebyla plně soustředěna na výkon. Hlavní motivací je snaha dosáhnout obdivu, jde pouze o hru. S touto formou násilí se setkáváme v mnoha případech od válečných her až po lukostřelbu, box atd.¹⁰¹

5.1.2. Násilí reaktivní

Reaktivním násilím rozumíme takové násilí, které je nezbytně nutné při obraně našeho života, svobody, důstojnosti, ale i majetku, domova, vlasti a v neposlední řadě našich vnitřních hodnot a náboženského přesvědčení. Jde o nejčastější formu násilí vůbec, neboť takové násilí

¹⁰⁰ FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity*. Praha: Aurora, 2007. str. 191-192

¹⁰¹ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 21

pramení ze strachu. Strach může být jak skutečný až hmatatelný např. světové válečné konflikty, tak imaginární, vědomí nebo nevědomí, opodstatněný i neopodstatněný. Hlavní motivací a cílem je ubránění a zachování toho, co máme nebo vlastníme od holého života po vlast, která je naším domovem, a to je to, oč usilují jiní. Takový pocit ohroženosti, vyplývající z reaktivního násilí, je často způsoben manipulací s naším myšlením, čehož využívali a využívají různí političtí či náboženští vůdci napříč světovými dějinami, od pravěku až po současnost. Vyvolávají v lidech pocit, že jsou ohroženi nějakým nepřítelem, který jim byl touto formou představen a tím v nich vzniká reaktivní nepřátelství. Jde o manipulaci. Není však snadné přesvědčit velkou skupinu lidí, že jim hrozí nebezpečí. Zde Fromm tvrdí, že lidem často chybí schopnost samostatného myšlení a cítění, tím jsou emocionálně závislí na svých vůdcích. Vůdce, který ovládá a dokáže přesvědčit skupinu lidí o své myšlence má zpravidla vyhráno, protože skupina se bude geometrickou řadou rozrůstat a budou přibývat další přívrženci jeho myšlenek. Pokud k tomu vůdce přidá své komunikační a přesvědčovací schopnosti a vynaloží jistou dávku energie, má úspěch zaručen. Stane se uznávanou autoritou bezejmenného davu. Lidé se začnou cítit ohroženi a jsou ochotni kvůli vlastní sebeobraně vyvolat konflikt nebo genocidu jiného národa.¹⁰²

5.1.3. Násilí z frustrace

Setkáváme se s tím, že nám někdo jiný brání v realizaci našich přání, snů a potřeb, a to platí nejen u člověka, ale i u zvířat. Zpravidla se jedná o potlačení osobních potřeb jednotlivce. Je lhostejné, jestli jde o člověka nebo zvíře. V obou případech má dotčený pocit, že je utlačován, ponižován, omezován jak fyzicky, tak duševně. V případě psa je to krátký řetěz u boudy a nemožnost se proběhnout. U člověka tento pocit může vyvolat jak nedostatek peněz, tak odloučená lokalita, kde musí žít v podmínkách pro něj zcela neutěšených. Tato lokalita nemusí být jen uprostřed pouště, ale i na okraji města a tím i společnosti. Dotčený by rád učinil změnu ke svému lepšímu životu, ale jsou okolnosti, které mu v tom brání. Jde o snahu dosáhnout stanoveného cíle prostřednictvím agresivního chování. Jde o formu frustrace, kterou zažíváme, a která nás nutí vykonat to, co je třeba, abychom dosáhli požadovaného uspokojení našich potřeb.¹⁰³

¹⁰² FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 21-23

¹⁰³ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 23

5.1.4. Násilí vyvolané žárlivostí a závistí

Tato forma násilí pramení z frustrace a v této situaci zažíváme pocit závisti a žárlivosti. Fromm uvádí dva důvody, kdy tento stav vzniká. První důvod je vyvolaný faktem, že určitý jedinec touží po věci, kterou vlastní jiný člověk, a kterou chce také vlastnit. Může to být i nehmamatelná věc jako uznání okolí, úspěch v profesi nebo důvěra komunity. Druhý důvod pramení z nenaplněné lásky. Jedinec touží po lásce osoby, která je však oddaná někomu jinému. Chce něco, čeho se mu nedostává a je místo něj obšťastněná jiná osoba. Fromm se odkazuje na Starý zákon a příběh o Kainu a Ábelovi. Bratr Kain, kterého nemilovali, aniž to sám nějak zavinil, a který zabije svého bratra Ábela, jemuž je dáována přednost.¹⁰⁴

5.1.5. Násilí z pomsty

Násilí z pomsty je druh agrese, která se blíží již patologickému chování. Jelikož při našem pomstychtivém násilí nám byla učiněna nějaká křivda, která nebyla potrestána. Nejde již o násilí s funkcí obrannou, ale s funkcí iracionální. Prostřednictvím iracionální agrese se snažíme odstranit křivdu, která nám byla způsobena. Mstíme se podle *lex talionis* „oko za oko, zub za zub“, tím nám je navracena naše sebeúcta. Bohužel mnohdy se tyto křivdy a jejich napravování dědí z generace na generaci. Osoby, které žijí produktivně takovou potřebu však nemají, nebo jen v malé míře. Dokonce, i když takovým osobám bylo ublíženo, ukřivděno, dokáží zapomenout a odpustit. Schopnost produkovat je silnější než přání pomstít se. S tímto typem násilí se můžeme nejčastěji setkat u primitivních společenstvích, které jsou ekonomicky, kulturně, emocionálně zaostalé. Násilí z pomsty Fromm považuje za jednu z příčin lidského rasismu, nacionalismu a xenofobie.¹⁰⁵

5.1.6. Násilí jako kompenzace

Tento druh násilí vyplývá z našeho pocitu bezmocnosti. Tuto bezmocnost jsme nuceni si někde na něčem nebo někom kompenzovat. Fromm takové násilí považuje za náhražku produktivní činnosti, za náhražku života. Takový člověk trpí chudobou prožívání vlastního života. Není schopen tvořit, budovat, inspirovat, začlenit se. Je možné, že mu v tom brání vlastní strach a obavy z neúspěchu, neznalosti, ale i strachu z nepochopení. Agrese tkví v tom, že člověk nemůže tvořit, proto má potřebu ničit. Takový život jedince je zamračený, prázdný,

¹⁰⁴ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 23-24

¹⁰⁵ Tamtéž, str. 24-26

neuspokojený. Přesto všechno existuje lidská potřeba a touha žít. V podstatě i tato forma násilí, které je nechápáno a není zdánlivě opodstatněno, žádnou z dříve zmiňovaných potřeb je v podstatě voláním po naplnění vlastního života, a to za cenu agrese. Fromm uvádí jako nápravu tohoto stavu, rozvinutí lidské tvořivosti a schopnosti využívat své síly k tomu, abychom dosáhli požadovaného stavu naplnění a smyslu života.¹⁰⁶

5.1.7. Násilí žíznící po krvi

Tento poslední typ násilí se vyznačuje krvežíznivostí jedince. Jde o vášně zabíjet, prolévat krev, neboť se taková osoba cítí více na živu. Cítí se jedinečný, nesmírně silný a povýšený nad všechny ostatní živé bytosti. V mysli takového jedince se jedná o touhu být nejvýše jak ve společenském žebříčku své komunity, skupiny, nebo i tlupy, tak o naprostou ztrátu jakýchkoliv zábran, které by musel překonat, aby se odhodlal sáhnout na život jiného. Zabíjení v tomto smyslu však není láskou ke smrti. Jedná se o naprosté pohrdání životem na úrovni nejhlubší regrese. Takové násilí a takový jedinec je ztělesněné zlo. Tento typ násilí se může promítat do našich fantazií a snů, objevuje se u vážných duševních chorob, někdy se jedinec odváží až vraždy. Člověk, který je schopen takto jednat je uspokojen tím, že v určitém zlomovém okamžiku získal převahu nad svou obětí. Tímto rysem se vyznačují i sérioví vrazi a ti nejhorší násilníci a trýznitelé. Krev se stává podstatou života, naplňuje takový život, neboť prolévat krev druhého znamená zúrodňovat Matku Zemi právě krví, aby byla úrodná. Jde o nejhorší typ násilí.¹⁰⁷

5.2. Láska k životu a láska ke smrti

Erich Fromm tvrdil, že v člověku dříme jak dobro, tak i zlo, které je formováno naší osobností, na kterou působí vnější podmínky. Musíme si však uvědomit, že máme vždy možnost volby. Zlo vzniká dle Fromma za pomoci patologický jevů jako je nekrofilie, narcismus a symbiotická fixace na matku (incest). Tyto jevy vedou k destrukci naší osobnosti, každý však máme možnost tyto tendence uvnitř nás potlačit.¹⁰⁸

¹⁰⁶ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 28-31

¹⁰⁷ Tamtéž, str. 32-35

¹⁰⁸ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 36

5.2.1. Biofilie a nekrofilie

Základní rozdíl mezi biofily a nekrofily dle Fromma je ten, že jedni milují život a druzí smrt. V mnoha lidech působí jak nekrofilní, tak biofilní stránky osobnosti, avšak v různé míře. Záleží na tom, který z těchto jevů je silnější a více motivuje naše chování.

Osoba s nekrofilní orientací je přitahována a fascinována vším, co již není na živu, co je mrtvé. Její prioritou v životě jsou věci jakoby předem dané, řád, pořádek, neměnnost stereotypů.

Návrat k přežitým řádům, okleštění osobního růstu a rozvoje. Člověk s nekrofilními rysy charakteru je přitahován spíše k minulému než k budoucímu. Nové neověřené, neprožité tyto osoby odrazuje a odpuzuje. Ve společnosti tyto prvky nacházíme v oligarchických a despotických společnostech. Jakákoliv diktatura je vlastně okleštěním přirozeného rozvoje a rozmachu společnosti. V těchto společnostech je vytyčen směr, kterým by se celá společnost měla ubírat. V současném světě je to například Severní Korea, Čína.

Nekrofilní jev v moderní společnosti jsou také jaderné zbraně, jak jinak nazvat možnost v několika vteřinách zničit životy nevinných miliónů lidí. V populaci to jsou lidé, kteří rádi hovoří o nemocech, pohřbech, smrti. Rádi navštěvují pohřby a těžce se smiřují s vývojem světa jako celku. Změny v jejich nejbližším okolí. Nekrofilové žijí v minulosti, nikdy v budoucnosti. Jsou sentimentální, chladní a odměření. Proto takového jedince je charakteristická záliba v síle, kdy využití síly se stává jeho způsobem života. Nekrofilní osoba má touhu proměňovat vše organické na anorganické, dívá se na život spíše z mechanického hlediska, jako by lidé byli věci. Je přitahována nocí a temnotou. Fromm jako příklad takové osoby uvádí Adolfa Hitlera, který byl dle něj fascinován zkázou a pach smrti mu byl příjemný. Byl to člověk, kterého uspokojovalo být svědkem úplné zkázy.¹⁰⁹

Biofilie je charakterizována láskou k životu a ke všemu živému. Nenachází se pouze v jedné čisté formě a je příznačná nejen pro člověka, ale pro všechny živočichy. Hlavní tendencí je zachování života mít a vychovat své potomstvo, své následovníky, a tím bojovat proti smrti. Dalším prvkem je chuť a schopnost integrovat se do společnosti a spojovat se. Tento přístup k životu a touha se posouvat kupředu je pro biofilii příznačná. Nejde pouze o všechny životní procesy, ale také o cítění a myšlení. V plném rozvinutí se biofilie projevuje v tvořivé orientaci. Jde o jedince, který miluje život, přitahuje jej proces života ve všech oblastech. Těší se ze života

¹⁰⁹ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 38-44

a ze všech jeho projevů, které život přináší. Biofilní svědomí je motivováno sympatií k životu a radosti z něj. Z tohoto důvodu si takový lidé nelibují ve výčitkách a sebeobviňování, vrací se rychle do života a snaží se konat dobro. Mají tendenci se poučit se z vlastních chyb a z prožitých i překonaných útrap a nesnází. Jsou schopni se poučit a jít silnější o tento prožitek dál. Vstříc novým životním výzvám. Tyto osoby a osobnosti se často stávají motivujícím a stmelujícím prvkem společnosti. Jsou vzorem dalším, a tím obohacují život současný i ten budoucí. Z etického hlediska jde o princip dobra a zla. Dobro je úcta k životu, zlo je všechno to, život dusí, utlačuje a rve na kusy. Radost je ctnostná a smutek je hříšný.¹¹⁰

Erich Fromm se pokusil načrtnout obraz biofilní a nekrofilní orientace v čistých formách. Poukazuje však na to, že tyto formy se vyskytují zřídka kdy. Čistou nekrofilii rozumí šílenství, čistou biofilii je svatost. U většiny lidí jde o směsici obou orientací, pak záleží na tom, která z orientací převládá.¹¹¹

5.2.2. Narcismus

V teorii narcismu Erich Fromm vyházi z koncepce Sigmunda Freuda. Freudovy názory na narcismus jsou založeny na jeho pojetí sexuálního libida a rozvíjí ho při popisování narcismu dítěte a narcismu psychotického pacienta. Freud rozdělil narcismus na dva typy, a to narcismus primární a sekundární. Primární narcismus představuje rané dětství. Pro dítě zatím okolní svět neexistuje a není schopné do určité míry vnímat své Já. Duševně nemocná osoba se od dítěte nijak zvlášť neliší. Zatímco dítě skutečný svět nepoznalo, pro duševně nemocného člověka přestal být skutečný. Sekundární narcismus vzniká postupným růstem dítěte a následným objevování vnějšího světa kolem nás a navazováním vztahů, avšak vše převracíme ve prospěch vlastního ega. Zdravý narcismus nás nutí být čistí, upravený a učí nás sebelásce, pouze v té formě, která nepřevládá a neovládá naši duši. Dovoluje nám vnímat krásu světa, života a umožňuje nám tvořit a budovat. Erich Fromm využil Freudovy teorie a rozdělil narcismus na dvě formy, individuální a sociální narcismus.¹¹²

¹¹⁰ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 46-49

¹¹¹ Tamtéž, str. 50

¹¹² FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 68-72

5.2.2.1. Individuální narcismus

Individuální narcismus se projevuje různými způsoby, avšak u každého z nás v jiné míře. Jedním z nejzákladnějších příkladů takového narcismu uvádí Fromm v postoji naší osoby k vlastnímu tělu. Mnoho z nás má rádo vlastní tělo, svou tvář, vlasy, postavu a kdybychom se sami sebe zeptali, zda bychom si chtěli vyměnit tělo s nějakou jinou osobou, většina by odpověděla, že ne. Narcistický člověk se věnuje pouze sám sobě, myslí pouze na sebe a na to, aby uspokojil své potřeby. Taková osoba není schopna empatie a o své okolí se zajímá pouze okrajově. Fromm uvádí fakt, že většina žen tráví dennodenně mnoho hodin před zrcadlem, aby se nalíčila, upravila vlasy a obdivovala se, protože vzhled hraje v naší společnosti velkou roli. Tyto projevy se opakují ve srovnatelné míře jak u žen, tak u mužů. Dnešní společnost klade velký důraz na obal vnější podobu člověka. Pak se teprve ptáme na obsah. Ať už jsou projevy narcismu jakékoliv, pojí je jedna skutečnost, a to nedostatečný zájem o okolní svět. Nejdůležitější je pro takové osoby vlastní ego.¹¹³ Důraz na vlastní obraz a vizuální dojem, který zanechá je pro narcistu prioritní. Lesk a záře obsah je druhotný.

Objektem narcismu nemusí vždy zahrnovat osobu jako celek, ale pouze jednu z některých jejích částí. Může jít o čest, inteligenci, fyzickou zdatnost, smysl pro humor nebo některé z detailů jako jsou vlasy nebo oči. Jindy se také může narcismus vztahovat k našim vlastnostem nebo věcem, které vlastníme například auto, dům, celý majetek. Fromm, stejně jakou Freud, poukazuje na to, že nejčastějším objektem narcistické lásky jsou děti. Rodiče přilnout k vlastnímu dítěti natolik, že si vsugerují, že právě jejich dítě je nejkrásnější, nejinteligentnější, nejšikovnější ve srovnání s jinými dětmi.¹¹⁴ S tímto se potýká spousta učitelů, kdy rodiče jsou mnohdy tak zaslepení svými představami o svých dětech, že nedokáží přiznat fakt, že jejich dítě potřebuje pomoci v nějakém předmětu, že potřebuje látku více vysvětlit nebo procvičit. Nebo dítě potřebuje nastavit pravidla, která mu pomůžou začlenit se do kolektivu jak v dětském věku, tak i v dospělosti.

Extrémní individuální narcismus často dělá člověka lhostejným k ostatním lidem, je neschopný neupřednostňovat své potřeby na úkor ostatních. Takový člověk se stává asociálním a tím, že dosáhne tohoto extrémního stavu, stává se duševně chorým. Dle Fromma je extrémní individuální narcismus vážnou překážkou našeho života ve společnosti, protože takový jedinec se nedokáže efektivně zapojit ve skupině. Není schopen navázat nebo udržovat jakékoliv vztahy s ostatními jedinci. Jeho pozornost a veškeré jeho snažení je soustředěno pouze na něj samého.

¹¹³ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 76-79

¹¹⁴ Tamtéž, str. 79-80

Při vyhocené patologické formě individuálního narcismu dochází k poruše našeho úsudku. Jedinec již nedokáže rozpoznat objektivní skutečnost, neboť je příliš ovlivněný sám sebou a nedokáže vnímat realitu. Stane se to, že daná osoba nedokáže přijímat názory druhých a konstruktivní kritiku. Je zaměřený jednostranně, i když sám věří v to, že je zcela objektivní a nestranný. Okolí se pro něj stává méněcenné, nedůležité, zbytečné. Slouží mu pouze k naplňování jeho vlastních tužeb a cílů. Hovoří-li Fromm o patologické formě narcismu, rozeznává dvě formy – jednu benigní, která je prospěšná, druhou maligní, která je zhoubná. V benigní formě je objektem narcismu výsledek práce či úsilí, které člověk vynaloží, a proto je právem pyšný na své dílo například, malíř na svůj obraz, tesař na své dílo, vědec na svůj objev. Maligní forma je opakem benigní. Vyznačuje se vlastnickou orientací, kdy jde o to, co jedinec má, vlastní například krásné tělo, názory, bohatství, vliv nebo moc.¹¹⁵

5.2.2.2. Sociální narcismus

Sociální narcismus vzniká přeměnou z individuálního narcismu na sociální a dle Fromma je hlavním zdrojem násilí a válek. Jedinec instinktivně vyhledává některou cílovou skupinu, či společenství z důvodu osamělosti, stejných zájmů nebo aby zvýšil svou šanci na přežití. Jde o základní biologickou funkci. Na základě této potřeby vzniká sociální narcismus, který musí splňovat základní podmínky. Jednou z nich je fakt, že aby skupina mohla efektivně fungovat, je třeba, aby každý z členů do ní investoval svou narcistickou energii. Druhým nezbytným předpokladem pro existenci takové skupiny je loajálnost. Taková skupina se stává pro jedince tou nejdůležitější a jedinou možnou volbou, záleží na tom, do jaké míry je pro jedince významná.¹¹⁶ Jedinci vyhledávají skupiny záměrně a z různých důvodů. Nemusí být spokojení se svým životem, nebo nedochází k uspokojování jejich potřeb, proto instinktivně vyhledávají takovou skupinu, která tuto prázdnotu zaplní a poskytne jim pocit narcistického naplnění.

Stejně jako v narcismu individuálním i zde existují nejen zdravé, ale i patologické formy, které jsou podle Fromma hlavním důvodem vzniku válečných konfliktů. Pokud je objektem narcismu skupina jako celek, její jedinečnost, úspěšnost a chybí zde nedostatek objektivnosti, jde o nezdravou formu skupinového narcismu. Pokud však objektem narcismu je

¹¹⁵ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 81-87

¹¹⁶ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 88-89

tvořivá činnost a její výsledky, bez úmyslu ničit ostatní, jde stejně jako u narcismu individuálního o zdravou formu. Obě tyto formy se však v menší či větší míře kombinují.¹¹⁷

Jednou z velmi nebezpečných forem sociálního narcismu je fakt, že skupina potřebuje satisfakci, kterou získává prostřednictvím ideologie a nadřazeností nad ostatními skupinami. Sociální narcismus je více agresivnější a nebezpečnější, neboť ovlivňuje velkou skupinu lidí, kteří jsou jako celek silnější než jednotlivec. Například u nábožensky založených skupin lze tuto satisfakci zajistit pouhým předpokladem, že právě má skupina věří v pravého Boha, protože právě on je jediný a pravý. Stejný příklad takové narcistické skupiny jsme mohli pozorovat v nacistickém Německu, kde došlo k přesvědčení, že jedna skupina lidí je nadřazená nad druhou díky rase, kulturou a ideologie, která jim poskytovala pocit nadřazenosti. Hlavním předpokladem pro silnou narcistickou skupinu je silný a přesvědčivý vůdce.¹¹⁸ „*Vůdce je pak skupinou obdivován, skupina si do něho svůj narcismus projektuje. Čím větší je vůdce, tím větší je ten, kdo ho následuje.*“¹¹⁹

Jedinec ve skupině ztrácí svou vlastní individualitu, neboť se ztotožňuje s názorem skupiny a je slepý a nepřístupný přijímat názory druhých a neschopný kritického myšlení. Proto bychom neměli napomínat na vzájemnou toleranci a lásku k druhým. Každý z nás děláme chyby, protože chybovat je lidské. Buddhismus nám říká: „*Cílem člověka je překonat vlastní narcismus.*“ Starý zákon tvrdí: „*Miluj bližního svého jako sebe samého.*“¹²⁰ Zde je požadavek, že bychom měli překonat vlastní narcismus alespoň do té míry, že se bližní stává stejně důležitým jako on sám.

Dle Fromma člověk dosáhne plné dospělosti teprve tím, že se zcela vymaní jak z individuálního narcismu, tak i ze skupinového. Bude se řídit hodnotami a humanistickou láskou a na základě této duchovní proměny ze světa stane lepší místo. „*Kdyby se místo jednoho národa, rasy, politického systému mohlo stát objektem skupinového narcismu lidstvo, celá lidská rodina, získalo by se už mnoho.*“¹²¹

¹¹⁷ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 96

¹¹⁸ Tamtéž, str. 96-99

¹¹⁹ Tamtéž, str. 99

¹²⁰ Tamtéž, str. 101

¹²¹ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 103

5.2.3. Incest

Erich Fromm opět vychází z Freudovy teorie, konkrétně z teorie incestuální fixace na matku neboli oidipovský syndrom. Freud však neměl na mysli incest, jako sexuální touhu, ale jde o připoutání se k matce typické pro obě pohlaví. Freud pozoroval, že v dětském připoutání se k matce je mezi oběma mimořádná energie, kterou málokdo docela překoná. Tím je v jedinci oslabena jeho nezávislost a stáváme se závislími, což může vést až k různým neurotickým příznakům.¹²²

Jedinci hledají pocit ochrany, satisfakce a snaží se zbavit své vlastní odpovědnosti, svobody a uvědomění. Touží po bezpodmínečné lásce. Tím dochází k uspokojení dětského narcismu, což pouto ještě více upevňuje a provází člověka po celý život. Pokud jedinec ztratí svou matku, instinktivně hledá její náhradu v podobě jiného člověka, ale i instituce, náboženství, státu, národa, která mu poskytne stejnou a trvalou ochranu. „*Jestliže by lidské bytosti – muži i ženy – mohly najít pro zbytek svých životů „matku“, život by byl zbaven rizika a tragičnosti.*“¹²³

Erich Fromm tuto teorii rozvinul podle intenzity regrese. Rozlišuje neškodné připoutání matky k dítěti a naopak, a patologickou fixaci tzv. incestní symbiózu. Je zcela přirozené, že muži potřebují ženu, aby je utěšila, aby je milovala, aby je obdivovala, zkrátka chtějí, aby o ně bylo pečováno mateřsky. Pokud se jim takové lásky nedostává, mají sklony k úzkostem a depresím. Taková fixace nemá žádný vliv na mužskou sexuální potenci a výkonnost, jde tedy o zdravou fixaci. Fromm sám přiznává, že: „*Jistý prvek takové fixace a touhy nalézt v ženě něco z matky zůstává ve většině mužů.*“¹²⁴

Mezi vážnější případy takové fixace patří fakt, že osoba není schopná se osamostatnit a získat vlastní nezávislost. Taková fixace na matku pak vede až k vážným neurózám až k emociálním a sexuálním poruchám. Muži si záměrně vyhledávají ženy, které jim připomínají matku. Takové ženy, které budou přísné, a které jim budou rozkazovat. Muž ochotně bude všechna tato přání plnit, možná i z obavy, aby svou vyvolenou nerozzlobil. Podvědomě se může takové nadvládě vzpírat, avšak nakonec jej strach a pocit vinny dostihne. Takový muž může trpět vážnými pochybnostmi o svém mužství, anebo různými sexuálními poruchami jako je impotence, homosexualita či různými poruchami osobnosti.¹²⁵

¹²² FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 110-111

¹²³ Tamtéž, str. 112

¹²⁴ Tamtéž, str. 116

¹²⁵ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 117

Nejzávažnější stav fixace na matku je dle Fromma extrémní incestuální symbióza. Nejde jen o fyzické pouto, ale i velmi silné psychické a citové pouto k matce. Tato forma incestuální fixace je velmi závažná a neurotická. Takový jedinci jsou k druhé osobě velmi připoutáni a nejsou schopni jakékoliv nezávislosti, aniž by opustili toho druhého. Nedokáží bez druhé osoby existovat, a pokud je jejich vztah jakkoli ohrožen, cítí krajní úzkost a vyděšenost, tím dochází k úplné ztrátě individuality. Tento extrémní patologický stav je stejně jako u narcismu v rozporu s rozumem a s objektivností. Jak může být osoba objektivní, když se matka nikdy, nemůže mýlit? Taková osoba nemá vlastní názor a nedokáže se integrovat do společnosti. Člověk se stane svobodným a stane se sám sebou, jen do té míry, co se osvobodí od všech forem své incestuální fixace.¹²⁶

Fromm se pokusil ukázat, že každá z těchto tří orientací se může vyskytovat na určité úrovni regrese. Čím hlubší je, tím více hrozí to, že se všechny tři orientace spojí a dojde k syndromu rozpadu. Jak již bylo řečeno, protikladem nekrofilie je biofilie, protikladem narcismu je láska a protikladem incestuální symbiózy je svoboda a nezávislost. Pokud dojde ke spojení těchto tří zdravých forem, dosáhneme syndromu růstu. Každý z nás má v sobě jistou míru fixace, narcismu, biofilie či nekrofilie, avšak extrémní případy těchto patologických forem vedou k destrukci osobnosti, rozpadu naší osobnosti, strachu ze svobody a ztrátě rozumu a lásky.¹²⁷

¹²⁶ FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. str. 120-124

¹²⁷ Tamtéž, str. 116

6 Dílo Ericha Fromma a problémy současnosti

V směřování současné společnosti na sebe naráží Frommova vize optimálního a vyváženého života s hodnotami, které s sebou nese moderní bohatá společnost. V dnešní společnosti je větší důraz kladen na to, mít majetek, postavení, vliv a být viděn a ceněn společností, ve které žijeme.

Kapitalismus byl v podstatě vybudován na křesťanských základech, ale dnes pokud položíme komukoliv z lidí jednoduchou otázku. Čím jsi? Kolik z oslovených lidí nám odpoví jsem člověkem. Člověk, to je to nejdůležitější, k čemu se musíme přiklonit, a kam obrátit svá srdce a mysl. Člověk byl ten, který stanovil pravidla, řád, hierarchii hodnot, a tím vybudoval společnost.

Dnešní svět čelí mnoha výzvám. Zmenšil se tím, jak je dnes dostupný každý kout světa, tím bližší jsou nám problémy jednotlivých zemí, národnostních menšin a náboženských konfliktů. Proto je patrný takový propastný rozdíl mezi bohatou západní společností a chudobou například afrických států. Mnoho konfliktů, které v současném světě probíhají, mají reálný základ v tom, že se obyvatelstvo chce mít dobře ihned. Není možné přeskočit období poznávání a budování. Jedná se vlastně o postupný vývoj. Hlad po úspěchu, moci a bohatství odsunuje do pozadí potřebu být sám sebou, oslovit své okolí svými vizemi a svými nápady, které jsou prioritně určeny ke zlepšení stavu, rodiny, komunity, společnosti potažmo země, která je mou vlastní.

Kolik známe zemí, kde je nejvyšší dosaženou hodnotou míra hrubého národního štěstí (GNH). Jediná země na světě je království Bhútán. Z Frommova pohledu je to země, která se vydala správným směrem. Jde ji o člověka a každého jedince, o jeho osobní spokojenost a životní naplněnost. Nejde o zbytečné hromadění majetku, jde o osobnost člověka a důležitost každého života, který je neopakovatelný a nenahraditelný už ze své podstaty. Zde se lidé nedělí na chudé a bohaté, jsou zde i majetkové rozdíly to samozřejmě, ale důraz je kladen na soužití společnosti jako celku. Se zaměřením na společný cíl, štěstí, spokojenost, naplněnost jednotlivce.

V současnosti je velkou společenskou otázkou téma svobody ve všech jejích formách. Otázka svobody a potřeby svobody jednotlivce od pradávna rozděluje společnost. Od jedinců, kteří preferují silné vůdce a bez názorovou slepou poslušnost předkládaných vizí a ideálů, až po jedince vyznávající anarchii a opozici vůči všem pravidlům a zásadám společnosti, ve které žijí. Chtějí se ostentativně vymanit ze závislosti na společnosti jako celku, která je ve své

podstatě ochránkyní jednotlivce a jeho života. Tito lidé, pokud projdou pouze rebelským obdobím, mohou být pro společnost přínosem tím, že dokáží pohlédnout na otázky současnosti ze všech možných úhlů. Zůstanou-li však ve věčné opozici proti všemu a všem, jejich přínos není žádný, spíše se projeví destruktivně pro celou společnost. Příkladem nám může být zasedání G7, kde demonstrující skupinky neměly ani tak výhrady k hospodářským otázkám, které summit řešil, spíše jim vyhovovalo upoutat pozornost zapalováním aut, rabováním obchodů a napadáním bezpečnostních složek. Jaký byl jejich přínos společnosti? Žádný. Z Frommova učení vyplývá, že právě tyto skupiny dokáží v případě krize strhávat lidi k destrukci, namísto budování nového a lepšího. Fromm, který sám prožil nejděsivější události dvacátého století varuje ve svých pracích před zaslepeností a příklonem společnosti k nepravým ideálům. První skupina obyvatel, o které jsme se zde zmínili je skupina lidí, kteří nechtějí převzít za nic osobní odpovědnost, nechtějí se podílet na rozhodování ani na práci pro celek. Těmto jedincům vyhovuje mít své jistoty. Těchto jistot dosáhnou bez práce, námahy a osobních útrap. Obě skupiny obyvatel nejsou hnacím prvkem rozvoje celku. Svoboda je především tvrdá práce, ostražitost před nástrahami každodenního pokušení jednotlivce vyšvihnout se nad ostatní, přerůst společnost a dostat se k neomezené moci. Na ostatních je potom dbát na dodržování pravidel, zákonů, slušnosti a etických norem, bez kterých by žádná společnost nemohla dobře prosperovat a fungovat. Každý z nás má pro celek velkou hodnotu a jen společnou prací pro všechny můžeme dělat pokroky, které budou přínosem pro naše potomky a následovníky.

Lidská jedinečnost je složena z vlastností, ze kterých se skládá osobnost každého jedince. Jsou to charakterové kvality, které získává člověk hlavně v dětství a dospívání, jak z rodinného prostředí, tak vzděláním a hodnot, ke kterým inklinuje jeho komunita, kde vyrůstá. Druhou stránkou osobnosti je temperament, s tímto předurčením se člověk již rodí a není možné ho v průběhu život nějakým zásadním způsobem ovlivnit. Každý člověk má charakter, který formovala celá řada poznatků a zážitků. Tyto nabyté zkušenosti mohou jednotlivci dopomoci k produktivnímu způsobu života. Fromm ve své práci označuje produktivní způsob života v jeho zaměření k rozvoji jednotlivce a jeho vlastní osobnosti tak, aby byl přínosem celku. Tím přispěje k růstu lidské společnosti a opodstatnění lidské existence jako takové. Při produktivním způsobu života je nutné dbát na zachování rovnováhy mezi potřebami jednotlivce a sounáležitosti s přírodou. Do produktivního života patří zcela nediskutovatelně produktivní láska. Co je produktivní láska? Není to láska jednotlivce k druhému jednotlivci. Nemá ani majetnicko-ochranitelské rysy. Produktivní láska je láska ke všem okolo nás. Její náplň tvoří tolerance k druhým, porozumění a snaha o pochopení potřeb jiných. Je to soubor duševních

vlastností, prostřednictvím kterých je umožněn růst jednotlivce v kontextu poznání a sebeobětování svého pohodlí ve prospěch ostatních. Na tomto přístupu musí každý jedinec pracovat a snažit se o prodechnutí svých sobeckých potřeb a pohnutek, které motivují naše jednání v náš prospěch, či k dosažení našich cílů a přání. Produktivní forma lásky potlačuje lhostejnost jedince k dění okolo sebe do pozadí. Rozvíjí spoluodpovědnost každého z nás k ostatním a za ostatní. Tato forma lásky nesoudí podle příslušnosti člověka k rase, náboženství, třídě původu. Produktivní láska dle Fromma odkazuje na člověčenství v pravém slova smyslu. Poukazuje na jeho sílu tvořit, zachraňovat, pomáhat i motivovat. Dělá z každého jedince celého člověka.

Z Frommova odkazu jasně vystupuje do popředí jeho snaha posunout jednotlivce k vyšším cílům a ukázat mu pravý smysl jeho existence. Z jeho děl na nás dýchá myšlenka o lepší společnosti a schopnějším ucelenějším jedinci. Jeho práce nám ukazuje směr hodnotově lepšího prožití vlastních životů zaměřených směrem ven k ostatním, nikoliv sobecky dovnitř sám k sobě a pro sebe. Jeho myšlenky jsou v současném kontextu vnímání rozdílných kulturních hodnot v každé společnosti velice aktuální. Nadčasovost Frommova odkazu se projevuje v každodenním společenském zápase o zachování nebo přehodnocení nastavených hodnot. Ovlivňuje náš pohled v přístupu k novým a nám neznámým hodnotám, které s sebou přináší otevřenost západní kultury světa.

7 Využití tématu v občanské výchově a základů společenských věd

Erich Fromm je příkladem člověka, který ve svém osobním životě musel čelit mnoha překážkám. Nešlo jen o jeho původ a ortodoxní židovství jeho rodiny, které formovalo jeho podobu dětství a dospívání, ale i hrůza nastupujícího fašismu se všemi jeho konsekvencemi a obrovskou tragikou, s jakou ovlivnila tato ideologie milióny životů lidí na celém světě. Je to pro Fromma setkání se s neopodstatněným zlem, které se skrývá za hesla. Tato hesla, která jedny odkazují k vyhlazení v plynových komorách, jiné k nucené převýchově a akceptaci této formy zla. Důvodem i nevysloveného souhlasu je přežití sebe sama a svých blízkých v takto orientované společnosti. Dále byl svědkem obrovské vlny odporu, která se začala šířit na obranu těch nejzákladnějších lidských hodnot. Právo na život, rodinu a možnost vychovávat své děti ve svobodné společnosti, a to i přes rozdílné názory a postoje, které sebou svoboda přináší. Nezapomeňme, že Fromm zažil dva obrovské ničivé konflikty, zažil i povstání společnosti z válečných trosek a obrovskou lidskou touhu lidí žít a tvořit. Proto je nutné učit následující generace předávat jim zkušenosti jak praktické, tak i mravní a morální zásady vykoupené nevýslovnými oběťmi. To vše je dvacáté století. To vše formuje i dnes náš pohled na svět a společnost jako celek v celé její barevné mnohovrstevnatosti.

Fromm se pokusil srozumitelně a jednoznačně specifikovat lidské jednání a myšlení. Oprostil své bádání od všech zbytečných frází a snažil se vyučovat své žáky tak, aby byli schopni pochopit jeho pohled na člověka jako jednotlivce a osobnost. Jako na originál nezaměnitelný a nenahraditelný.

V moderním školství se setkáváme s mnoha směry výuky. Je možné vzdělávat člověka hrou, jak tvrdí již učitel národů Jan Amos Komenský. Dnes je možné vzdělávat děti doma jen musí toto vzdělávání dodržovat jistá nastavená pravidla. Můžeme děti vzdělávat tradiční osvědčenou metodou jakou jsme byli učeni a připravováni i my. Je mnoho možností a způsobů, pro každého je vhodný jiný typ vzdělávání. Každý nemůže denně docházet do své třídy, školy, dokonce jsou děti, které jsou vyučovány i za pomoci vysílaček. Všechny tyto okolnosti nejsou důležité. Co je opravdu důležité je pozornost upřená v dostatečné míře na každého jedince. Je nutné podporovat a rozvíjet u každého jeho individuální schopnosti, talenty a nadání. Je mnoho metod, jak rozvíjet v každém jednotlivci jeho potenciál, ale v poznatcích Ericha Fromma jasně nacházíme cestu k jednotlivci a jeho osobní jedinečnosti. Nikdy nebudeme mít třídu složenou pouze ze samých matematických géniů. Proto je potřeba přistupovat, pokud možno, ke každému individuálně. Každý pochází z jiného prostředí má jiné zázemí i jiné možnosti čerpání

poznatků a vědomostí. Přesto je každý z nás neopakovatelný a jako osobnost dokáže náš svět, společnost, komunitu nebo rodinu zářit novými barvami své osobnosti a charakteru.

Děti je nutno brát jako své druhu nepopsaný list. Každý pedagog má obrovskou možnost formovat a vzdělávat mladého člověka. Objevit a rozvíjet jeho nadání, usměrňovat jeho pochyby a případně se pokusit ovlivnit jeho směřování. Fromm nám ukazuje cestu směrem od stereotypů konzumní a industriální společnosti směrem k rozvoji jednotlivce, tvorbě hodnot prospěšných nejen jemu samému, ale i dalším. Nabádá nás učit své žáky, že produktivita, ať je jakkoliv zaměřena, nás vždy obohatí, a to nejen samotného jednotlivce, který tvoří tedy i produkuje, ale i společnost, která tímto roste a rozvíjí se. Pobízí nás k tomu, abychom se nebáli ukázat svou jedinečnost navenek svůj talent. Některý student má matematické nadání proč tedy nesměřovat jeho kroky k tomuto oboru, i když např. rodinná tradice praví, že pět předchozích generací byli pekaři. Druhý student pochází z intelektuálně zaměřené rodiny, ale on sám vykazuje nesporný manuální talent a tvořivost. Pod jeho kreativníma rukama může vzniknout intarzovaný nábytek nebo čokoláda, která proslaví jeho rodné město. Každý z nás má v sobě tuto cestu k originalitě a jedinečnosti. Myslím si, že toto poselství nám Erich Fromm předává ve svých dílech a myšlenkách. Vyzývá každého jednotlivého učitele, aby se ve svých žácích pokusil rozvíjet jejich osobnost jako nedílnou součást jejich samých i společnosti jako takové. Rozvoj každého dítěte je určován mnoha různými faktory. Nejde jen o rodinu, komunitu, společnost vzory, ke kterým tato společnost vzhlíží, názory, které přijala za vlastní, ale i historické a společenské pozadí, které nás také formuje v té dané společnosti, zemi i světadíle. Je mnohdy obtížné tyto cíle uvést v život. Je mnoho překážek na cestě k výchově a formování charakteru jednotlivce. Mnohá úskalí se nám jako pedagogům ani nemusí podařit překonat a zvládnout. Musíme se o to alespoň pokusit nasměřovat mladého člověka k jeho růstu. Mnoho z nás má ve své paměti pedagogy, které potkalo na své cestě za vzděláním, a kteří svým příkladem nebo schopností učit a vysvětlovat zůstali zapsáni v našich srdcích a vzpomínkách. Čím to, že i po letech si tyto osobnosti pamatujeme. Je to tím, že nám dovolovali růst a rozvíjet se a nás ani nenapadlo, že nás touto cestou formují, vzdělávají a nastavují nám parametry, které se pro nás v dalším životě staly základem našeho profesního i osobního růstu.

Myslím si, že je nutné chválit a motivovat každého v závislosti na dosažených výsledcích. Stejně velký úspěch je pro jednoho vyhrát matematickou olympiádu a pro druhého napsat čtvrtletní práci na trojku. Myslím si, že oba zasluhují pochvalu v kontextu svých schopností. Naše schopnosti ovlivňuje i náš charakter. Nejsme všichni stejně rychlí, chápaví a nezajímají nás stejné věci. Díky tomu se společnost stále vyvíjí a roste, je pestrá a zajímavá.

Své žáky a studenty chci motivovat na cestě „k“. Nedokáži posoudit, zda dokážu být tím motivujícím a rozvíjejícím pedagogem, učitelem a snad i trochu vzorem. Každopádně se chci o to alespoň pokusit a chci na této cestě využít i poznatků, které nám předložil ve svých dílech Erich Fromm. Mnohokrát jsme se již v historii přesvědčili o tom, že jakékoliv potlačování osobnosti jednotlivce a nedocení jeho schopností může v konečném důsledku skončit tragédií. Mnoha tragédiím by bylo možné zabránit, kdyby se podařilo odstranit frustraci jednotlivce či skupiny. Není záhodno podceňovat nespokojenost a životní zklamání z nenaplněnosti ani u jednotlivce ani u skupiny. Nesmíme zavírat oči, před těmito jevy, musíme se pokusit jim čelit, i když se nám nechce řešit zdánlivě neřešitelné. Ptejme se dětí, zda jsou spokojené, mysleme na to, že každý z nás prahne po ocenění a svém osobním úspěchu. Ptejme se na sny, touhy a přání našich žáků a pomáhejme jim svým dílem k naplnění jejich představ. Pokud to bude v naší moci musíme se snažit je odvrátit od špatných vzorů a od řešení, které nemají produktivní náplň. Nejde vše řešit jednoduše, ale i cesta k hledání toho nejlepšího řešení dané situace nás může posunout dále. Mluvme s žáky a naslouchejme jim. Nastavme si vzájemně pravidla, která nám umožní jít vpřed a nezapřít do černých vod frustrace a neuspokojení. Hledejme cesty, na kterých se společně budeme obohacovat a pomáhejme všem žákům bez rozdílu nadání na cestě k jejich rozvoji charakterové i neopakovatelnosti každého jednotlivce.

7.1. Využití Frommových myšlenek ve výuce

Mnohé z Frommových myšlenek lze využít jak při výuce občanské výchovy na základních školách či nižších gymnáziích, tak ve výuce základů společenských věd na středních školách a vyšší gymnáziích. Hlavním zdrojem, těchto poznatků, které se staly mým námětem, je Školský vzdělávací program (dále jen ŠVP) Cyrilometodějského gymnázia a základní školy v Prostějově, kde jsem vykonávala svou praxi. Při podrobném studiu tohoto ŠVP jsem objevila mnoho oblastí, do kterých se dají Frommovy vize zakomponovat.

Frommovo pojetí společnosti lze propojit s učivem týkající se vztahu člověka k druhým a sobě samému (náš vnitřní svět), ve výchově k toleranci a solidaritě. Měli bychom žáky a studenty nasměrovat k tomu, aby se naučili pomáhat druhým, aniž by z toho měli zisk a prospěch. Naučit je, aby se nebáli poznávat nové, cizí kultury a vychovávat žáky a studenty k toleranci. Vymezení se proti rasismu vysvětlit studentům, proč je rasismus nebezpečný. Nebezpečný je i ve formě pohrdání jiným etnikem. Mnozí si ani neuvědomují, že už tímto

postojem přispívají k rozvoji rasistických názorů nejen u sebe samých, ale jejich přístup k těmto tématům se odráží zrcadlově i ve společnosti. Nabízí se také otázky lásky a přátelství mezi ostatními lidmi. Je důležité se studenty a žáky hovořit o tom, co přátelství a láska znamená. Jak navazovat vztahy ve společnosti i mezi lidmi. Při navazování vztahů je nutné spolupracovat, přizpůsobit se potlačit své prioritní zájmy a touhy ve prospěch celku. Tyto otázky jsou velice důležité pro žáky i studenty. Je nutné jim vštípit, že každý vztah něco přináší i něco bere. Přesto je důležité zachovat si své vlastní Já. Co se týče vnitřního světa a vlastního Já každého z nás, měli by pedagogové myslet na důležitost poznání sebe sama a sebehodnocení, rozvíjet svou seberealizaci a vést žáky a studenty ke zdravému sebevědomí a duchovnímu růstu.

Erich Fromm ve svých dílech nabádá čtenáře, aby respektovali přírodu kolem sebe. Toto téma lze propojit ve výuce související s ochranou přírody. Upozornit žáky a studenty na přehnané drancování přírodních zdrojů, jako je například kácení pralesů a účelem zisku, znečišťování moří. Tím dochází k ničení přerozeného domova různých živočichů a napomáhá to k jejich vymírání. Plýtvání potravinami a pitnou vodou se stává palčivým problémem současné společnosti. Důležité je také poukázat na to, aby lidé neznečišťovali přírodu. V dnešní době jsou velkým problémem plasty, proto je důležité nabádat žáky a studenty k tomu, aby třídili odpad, protože už tímto krokem, který nás nic nestojí, šetříme přírodu kolem nás.

Fromm se také zabýval tím, jak správně a produktivně vést rozhovor s druhými lidmi. Tuto oblast můžeme zařadit do učiva etikety. Zde lze žáky a studenty připravit na to, jak by se měli chovat ve styku s jinými lidmi a naučit je respektovat názory druhých. Především je naučit úctě k druhému. Při výuce náboženství a integrace lze opět navázat na vzájemnou toleranci a poukázat na význam svobody. Vysvětlit žákům, že vliv náboženství v různých kulturách má rozdílnou váhu. Proto je důležité znát alespoň základy náboženství. Ty předat studentům a snažit se najít odpovědi na jejich otázky. Jen takto dokážeme oddělit důležité myšlenky jednotlivých náboženství od manipulací.

V učivu o lidských právech a politických otázkách přiblížit žákům a studentům význam svobody, ale také poukázat na závislost na vnějších autoritách. Dále poučit žáky o autoritářství a vštěpovat jim demokratické hodnoty a principy. Téma autoritářství a totalitních režimů lze využít i při výuce voleb a volebních systémů. Zde žákům a studentům můžeme ukázat, jaký je rozdíl mezi svobodnými volbami a volbami v totalitních režimech. Poukážeme na to, že jejich volbou, která může být ovlivněna v dnešním elektronickém světě různými hoaxy a dezinformacemi. Proto je důležité žáky a studenty vést ke kritickému myšlení a k tomu, aby

dostupné informace byli schopni racionálně ověřovat z vícero zdrojů. V dnešní přetechnizované společnosti je takové ověřování nezbytností, pro to, abychom si byli schopni utvořit vlastní názor. Podstatné je také žáky a studenty upozornit na lživé a klamavé reklamy v médiích. Reklama nás ovlivňuje více než jsme schopni si připustit.

Učivo týkající se patologických jevů ve společnosti může žáky a studenty poučit o významu svobody. Je nesmírně důležité připomenout jim, že i náš národ musel v minulosti o svobodu bojovat. Někteří lidé se snaží nebýt odpovědni za své činy a skutky. Rádi bys se vyhnuli této zodpovědnosti. Tito občané bohužel inklinují k různým typům vůdců a autorit, které by za ně jako jednotlivce přebrali zodpovědnost v rozhodování. Z takových jedinců se stávají bezejmenné poslušné masy. Proto je nutné studentům vštípit, že každý z nás má svou míru svobody a s ní i zodpovědnost za své jednání. Lze navázat i na učivo o lidské sexualitě a patologických jevech, které s lidskou sexualitou souvisí.

Erich Fromm se také zabýval lidskou existencí. K tomuto tématu se můžeme přiblížit ve výuce lidského temperamentu, poznání naší osobnosti a charakteru. Zde se nabízí vyzkoušet si s žáky jednoduchý test temperamentu, a tím, i když neodborně, alespoň z části poznat sám sebe.

Součástí osnov výchovy k občanství je i učivo týkající se násilí. Zde můžeme žákům a studentům přiblížit rozdělení různých typů násilí podle Ericha Fromma.¹²⁸

7.2. Majetek a vlastnictví

Na středních školách a gymnáziích je filosofie běžně vyučována v rámci předmětu základy společenských věd. Na základních školách a nižším gymnáziu se základy filozofie nikoliv. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla vypracovat pracovní list jako možnou ukázkou, jak právě myšlenky Ericha Fromma zakomponovat i do výuky základních škol a nižších gymnázií.

Jednou z oblastí je majetek a vlastnictví, na kterých je možné prezentovat Frommovo chápání rozdílu mezi *mít* a *být* a definici vlastnické společnosti. Jak již bylo řečeno, vycházela jsem z ŠVP Cyrilometodějského gymnázia a základní školy v Prostějově, kde je toto učivo

¹²⁸ FIDRMUC, J. a kol. Školní vzdělávací program pro základní a gymnaziální vzdělávání [online]. Prostějov, 2013.

probíráno v septimě a v sedmé třídě. Nutné je upozornit žáky i studenty na to, jak správně hospodařit s penězi a majetkem při výuce finanční gramotnosti. Poukázat na to, že existují důležitější věci, než jsou peníze a touha shromážďovat majetek. Proto jsem vytvořila pracovní list (viz příloha 1), díky kterému by si žáci i studenti měli tyto hodnoty uvědomit.

7.2.1. Výukový materiál pro 7. ročník a septimu

Pracovní list začíná výčtem věcí, které běžný žák nejčastěji vlastní. Žák má za úkol tyto materiální věci, které vlastní vypsát.

Co vlastníš?

Obr.č.1

MOBIL

KNIHA

POČÍTAČ

OBRAZ

KALKULAČKA

SVETR

AUTO

HRNÍČEK

KŘESLO

Vypiš: _____

K tomuto úkolu se váže následující otázka:

Která z těchto věcí je pro tebe nejdůležitější a proč?

Obr. č. 2

Zde by žák měl určit nejdůležitější věc / věci, bez které by nemohl existovat a měl by se pokusit vysvětlit, proč je pro něj tato věc tak důležitá.

Vzápětí navazuje otázka, zda se dokáže některé z vybraných věcí vzdát. Tady by si žáci měli postupně začít uvědomovat, že jde pouze o materiální věci, které lze lehce nahradit, ale existují i takové, které nahradit nelze jako je zdraví, rodina, láska, sounáležitost, tolerance, svoboda, nebo naše osobní hodnoty, které utvářejí naše neopakovatelné Já.

Dokázal/a by ses některé z těchto věcí vzdát?

Následně navazuje otázka, zda jsou pro člověka peníze důležité a proč. Jako pedagog předpokládám, že spousta žáků odpoví kladně, předpokládám však, že se najdou i tací, kteří budou reagovat opačně.

Jsou pro tebe peníze důležité? Proč?

Tímto pracovním listem bych chtěla žáky nasměrovat správným směrem, aby o majetku, životě, přemýšleli více do hloubky. Proto následuje otázka, zda pro ně existuje něco, co je důležitější, než peníze. Jaké hodnoty, vazby a vztahy jsou pro studenty důležité, co lze zajistit penězi, a co je za peníze nedostupné. Žáci mají za úkol přemýšlet. Zhodnotit pro i proti a popsat své myšlenky. V tomto případě předpokládám, že většina žáků si uvědomí pravé hodnoty.

Existuje pro tebe něco, co je důležitější než peníze a touha vlastnit něco? Popiš:

V následujícím úkolu se pokusím studentům přiblížit myšlenky a náhled na hodnoty, jak je prezentuje Erich Fromm. Součástí pracovního listu je citát, jehož autorem je právě Erich Fromm: „*Stále se ještě cítím cizincem ve světě, jehož cílem je vydělávat co nejvíc peněz.*“¹²⁹ Tímto citátem se snažím objasnit studentům, že život a cíle každé konzumní společnosti nabádají lidi k hromadění majetku, finančních prostředků a nezbývá jim čas k prožití produktivního života obohacujícího, jak je samotné, tak komunitu a společnost, ve které žijí. Je pravdou, že mnoho donátorů a mecenášů se rekrutovalo z těch nejbohatších a nejvlivnějších vrstev obyvatelstva. To je právě ten příklad uvědomění si své možnosti produktivně pracovat pro lidskou společnost, a tím obohatit svůj osobní život.

Jak rozumíš tomuto citátu?

Obr.č .3 „*Stále se ještě cítím cizincem ve světě, jehož cílem je vydělávat co nejvíc peněz.*“

Po těchto otázkách následuje krátký článek o Erichu Frommovi a jeho chápání společnosti a jejich hodnot. Studenti by měli samostatně vyjádřit svůj názor na současný stav společnosti. Každý z nich vnímá současný způsob života jinak. Pro jejich osobní růst je dobré

¹²⁹ FUNK, Rainer. *Erich Fromm*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. Přebal knihy

konfrontovat je s myšlenkami filozofa Frommova významu. Mnozí z nich se musejí možná i poprvé zamyslet nad svým vlastním chápáním smyslu života a hodnotový žebříček, který si každý z nás tvoří již od ranného dětství doplnit právě o tyto myšlenky.

Obr.č. 4

Erich Fromm (1900–1980)

Obr.č.5

německý psycholog, sociolog a filosof, pocházející ze židovské rodiny. Kvůli svému původu musel v roce 1933 emigrovat do Ameriky, aby tak unikl pronásledování židů, které rozpoutal Adolf Hitler.

*Zabýval se zejména společností jeho doby, která je dle něj velmi výrazně zaměřena materialisticky tzn. zaměřena na peníze a vlastnictví. Společnost dělil na ty, kteří žijí v **modu vlastnictví** a na ty, kteří žijí v **modu bytí**. Fromm došel k názoru, že většina z nás žije právě v modu vlastnickém, a proto sestavil koncepci nové společnosti, takové, která by byla zaměřena na modus bytí. Chtěl, aby si lidé více uvědomovali ostatní kolem nás, přírodu, učil pokoře, empatii a toleranci.*

Zamysli se nad tímto článkem a popiš, zda se nějakým způsobem společnost změnila nebo je dle tvého pohledu stále stejná?

Tento pracovní list je koncipovaný na časovou dotaci cca 10-15 minut. Slouží jako doplnění k učivu majetek a vlastnictví, kdy by se žáci měli zamyslet nad materiální stránkou života. Pedagog by měl žáky nechat pracovat samostatně. V průběhu plnění úkolů učitel žáky kontroluje, objasní jim případné nejasnosti a zodpoví dotazy. Po uplynutí časové dotace by měla proběhnout diskuse a shrnutí učiva.

Závěr

V této diplomové práci jsem se snažila nastínit základní myšlenky ve Frommových dílech týkající se člověka a společnosti. Erich Fromm nejvíce vychází z myšlenek Sigmunda Freuda, což se odráží i na jeho pojetí člověka a celé společnosti vůbec. Fromm osobně prožil nejbouřlivější léta 20 století v plné síle si uvědomil, co všechno utváří a ovlivňuje společnost jako celek. Proto je jeho cesta ke změně společnosti a vývoji jednotlivce spojována s přírodou a humánním smýšlením. Sám byl svědkem toho, že násilí plodí jen násilí a je pro společnost silně destruktivním motivem. To jsou situace a motivy, které vedly Ericha Fromma ke studiu společnosti jako celku a člověka jako tvůrce i ničitele zároveň. Každý člověk potřebuje ke svému životu lásku, pochopení, soudržnost. Mít pocit, že někam patří, někam směřuje. Bohužel v moderní společnosti je mnoho lidí, kteří jsou začleněni ve společnosti, ale pocítují samotu nebo osamění. To je důsledek konzumního životního stylu. Společnost, která místo rozvoje a uplatnění jednotlivce, klade důraz na jmění a majetek jednotlivce. Pobízí člověka k honbě za mocí, vlivem a majetkem. Přetrhává jeho spojení s ostatními lidmi, komunitou, ve které žije a v neposlední řadě ho odvrací od přírody a lásky, porozumění jednoho člověka druhému. Fromm nabízí ve své práci lidem velice humanistickou cestu od *mít* k *být*. Nejde o to vzdát se svých materiálních nároků, ale přehodnotit jejich potřebu ke spokojenému životu.

Je samozřejmé, že zkoumání lidského nitra není nikdy u konce, není nikdy vše řečeno a objasněno. Každý člověk je solitérem, je jedinečný, svůj a neopakovatelný. Každý z nás prožívá lásku, nenávisť, strach a bolest jinak. Každému z nás způsobuje radost něco jiného, a každý ji prožíváme v jiné intenzitě. Neumíme posoudit míru citů u druhého člověka vždy víme pouze to, jak se cítíme my a co vede nás na naši životní cestě.

Svoboda každého jednotlivce je závislá na svobodě celku. Vnitřně může být svobodný i jedinec, který je internován. Nesvobodným se může cítit člověk, který žije ve svobodné společnosti. Je-li takový člověk svazován pravidly, kterým nerozumí nebo se jimi odmítá řídit. Svobodu musíme hájit v každodenním životě, musíme všichni být připraveni a k její obraně pozvednout svůj hlas. Ke svobodě patří pro nás naprosto samozřejmé věci jako je cestování, svoboda slova, dodržování lidských práv, zájem společnosti o lidi, kteří žijí na jejím okraji.

Fromm ve své práci navázal na své osobní zkušenosti. Poznal jak útlak a pronásledování za druhé světové války. Tak zpracoval tezi svobody, kterou zažíval po svém odchodu do USA.

Otevřenost společnosti, která mu umožnila zpracovat téma svobody do nadčasového kontextu ze kterého můžeme čerpat i v dnešní hektické době. Frommovy myšlenky se odrážejí i pracích jeho pokračovatelů.

Seznam použité literatury

BLECHA, Ivan. *Filosofický slovník*. 2. opr. a rozš. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 1998. 479 s. ISBN 80-7182-064-4.

FROMM, Erich. *Anatomie lidské destruktivity: můžeme ovlivnit její podstatu a následky*. Praha: Aurora, 2007. 520 s. ISBN 978-80-7299-089-4.

FROMM, Erich. *Cesty z nemocné společnosti: sociálně psychologická studie*. 1. vyd. Přeložila Jindra HUBKOVÁ. Praha: Earth Save, 2009. 342 s. ISBN 978-80-86916-10-1.

FROMM, Erich. *Člověk a psychoanalýza*. 2. dopl. vyd. Praha: Aurora, 1997. 200 s. ISBN 80-85974-18-5.

FROMM, Erich. *Lidské srdce*. Praha: Nakladatelství Josefa Šimona, 1996. Český klub. 177 s. ISBN 80-85637-28-6.

FROMM, Erich. *Mít, nebo být?*. Vyd. tohoto překladu 2. Přeložil Jan LUSK. Praha: Aurora, 2014. 242 s. ISBN 978-80-7299-106-8.

FROMM, Erich. *Obráz člověka u Marxe*. 1. vyd. Brno: L. Marek, 2004. 150 s. ISBN 80-86263-53-3.

FROMM, Erich. *Strach ze svobody*. 2. vyd. Přeložil Vlastislava ŽIHLOVÁ. Praha: Portál, 2014. Klasici. 239 s. ISBN 978-80-262-0615-6.

FROMM, Erich. *Umění být*. 2. vyd. Přeložil Vlastislava ŽIHLOVÁ, přeložil Milan VÁŇA. Praha: Portál, 2016. 151 s. ISBN 978-80-262-1105-1.

FROMM, Erich. *Umění milovat*. 11. vyd. Přeložil Jan VINAŘ. Praha: Portál, 2015. 135 s. ISBN 978-80-262-0806-8.

FUNK, Rainer. *Erich Fromm; Z něm.orig.přel.Vlastislava Žihlová*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1994. 139 s. ISBN 80-7106-086-0.

Seznam elektronických zdrojů

Erich Fromm online: Writings of Erich Fromm [online]. Erich Fromm Institut Tübingen [cit. 2018-03-15]. Dostupné z: <http://fromm-online.org/en/werke-von-erich-fromm/>

FIDRMUC, J. a kol. Školní vzdělávací program pro základní a gymnaziální vzdělávání [online]. Prostějov, 2013. [cit. 2018-03-24].

Seznam použitých zdrojů k obrázkům

Obr. č. 1 Google.cz: Pastelka png [online]. [cit. 2018-04-07]. Dostupné z: <https://www.google.cz/imghp?hl=cs&tab=wi>

Obr. č. 2 Google.cz: Otazník png [online]. [cit. 2018-04-07]. Dostupné z: <https://www.google.cz/imghp?hl=cs&tab=wi>

Obr. č. 3 Google.cz: Pergamen png [online]. [cit. 2018-04-07]. Dostupné z: <https://www.google.cz/imghp?hl=cs&tab=wi>

Obr. č. 4 Google.cz: Lupa png [online]. [cit. 2018-04-07]. Dostupné z: <https://www.google.cz/imghp?hl=cs&tab=wi>

Obr. č. 5 Fromm-online.org/en/: Erich Fromm [online]. [cit. 2018-04-07]. Dostupné z: <http://fromm-online.org/en/werke-von-erich-fromm/uebersetzungsrechte/#prettyPhoto>

Seznam příloh

Pracovní list 1

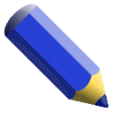
Anotace

Jméno a příjmení:	Bc. Barbora Láholová
Katedra:	Katedra společenských věd
Vedoucí práce:	PhDr. Petr Zima, Ph.D.
Rok obhajoby:	2018

Název práce:	Pojetí člověka a společnosti v dílech Ericha Fromma
Název v angličtině:	The concept of human and society in the works of Erich Fromm
Anotace práce:	Diplomová práce se zaměřuje na pojetí člověk a společnosti v dílech Ericha Fromma. Popisuje především vizi nové společnosti a nového člověka. Dále pojednává o problematice svobody člověka, modu být a mít. Zabývá se také lidskou existencí a řeší téma dobra a zla. V neposlední řadě je práce zaměřena na využití těchto myšlenek ve výuce výchovy občanství a základů společenských věd.
Klíčová slova:	Erich Fromm, nová společnost, modus být a mít, svoboda, lidská existence, charakter, dobro a zlo, agrese
Anotace v angličtině:	The thesis deals with the understanding of man and society at Erich Fromm's work. It describes the vision of a new society and a new person. It also presents the issue of human freedom, the way to be or to have. It also deals with human existence and solves the theme of good and evil. Another content of the thesis is the possibility of using Fromm's ideas in education of social sciences.
Klíčová slova v angličtině:	Erich Fromm, new society, way to be or have, freedom, human existence, character, good and evil, aggression
Přílohy vázané v práci:	1 příloha
Rozsah práce:	59 s.
Jazyk práce:	Česky

Příloha č. 1

Pracovní list 1

Co vlastníš?

MOBIL

KNIHA

POČÍTAČ

OBRAZ

KALKULAČKA

SVETR

AUTO

HRNÍČEK

KŘESLO

Vypiš: _____

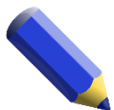
Která z těchto věcí je pro tebe nejdůležitější? Proč?

Dokázal/a by ses některé z těchto věcí vzdát?

Jsou pro tebe peníze důležité? Proč? _____

Existuje pro tebe něco, co je důležitější než peníze a touha vlastnit něco? Popiš:

Jak rozumíš tomuto citátu?

„Stále se ještě cítím cizincem ve světě, jehož cílem je vydělávat co nejvíc peněz.“

Erich Fromm (1900 – 1980)

německý psycholog, sociolog a filosof, pocházející ze židovské rodiny. Kvůli svému původu musel v roce 1933 emigrovat do Ameriky, aby tak unikl pronásledování židů, které rozpoutal Adolf Hitler.

Zabýval se zejména společností jeho doby, která je dle něj velmi výrazně zaměřena materialisticky tzn. zaměřena na peníze a vlastnictví. Společnost dělil na ty, kteří žijí v **modu vlastnictví** a na ty, kteří žijí v **modu bytí**. Fromm došel k názoru, že většina z nás žije právě v modu vlastnickém, a proto sestavil koncepci nové společnosti, takové, která by byla zaměřena na modus bytí. Chtěl, aby si lidé více uvědomovali ostatní kolem nás, přírodu, učil pokoře, empatii a toleranci.

Zamysli se nad tímto článkem a popiš, zda se nějakým způsobem společnost změnila nebo je dle tvého pohledu stále stejná?
